

„Itten hordozák...”

Budapesti földrengések emléktöredékei ötvenhatból

I.

Szokatlanul nagy földrengés rázta meg Budapest néhány kerületét 1956. január 12-én, háromnegyed órával a gyárak reggeli műszakjának kezdete után. Európának ezen a részén ritka jelenség emberi lehetőségeken túli erők jelentkezése mindennapi életünkben. A KISTEXT (Kispesti Textilgyár) vegyszerraktárában – mintegy isteni beavatkozásra – a polcok elmozdultak, sok doboz leesett, a padlón folyadékfoltok éktelenkedtek, és kisebb-nagyobb kupacokban álltak a kiömlött szilárd halmazállapotú vegyszerek. A raktári munkások az előtérben csoportosultak, és izgatottan beszélgettek. Az ijedelem és a helyzet bizonytalansága még a mindenbe beletörődőket is fölvillanyozta, a szótlanokat is kérdezőkké tette.

A Központi Raktár két főnöke nem sokkal előttem érkezett, s ahelyett, hogy velem foglalkozott volna, a takarításhoz és rendteremtéshez szükséges utasításokat adta ki. Én magam 6 óra 45 perckor az 52-es villamoson ültem, szándékom szerint olvastam, de bizony lehet, hogy elszundítottam, mert a mozgó járművön semmit nem éreztem abból rengésből, ami főleg Dunaharasztin okozott nagy károkat. Leszálláskor az utasoktól hallottam a földrengésről, annak rendkívüli erejéről, és ekkor tudtam meg, hogy a Kispesti Textilgyár voltaképpen Pestszentlőrincen van. (A „szentet” – sőt a Pestet is – sokan elhagyták.) Megmutatták, merre kell mennem a gyárkapuhoz. Néhány percre azonban megállítottak az izgatott beszélgetések, amelyek középpontjában a földrengés élménye szólt meg. Legtöbben útközben élték át, s ha gyalog jöttek, meg kellett kapaszkodniuk a kerítésekben, házfalokban, húzták a fejüket a lehulló cserepek és más kisebb tárgyak elől. Felemelt hangon mesélték, amit életükben először átéltek. Hallottam lengő csillárról, szétesett szekrényről, kihullott edényekről, összetört reggeliző készletről is, de sietnem kellett. Először jártam a kispesti Villanyte-

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója. *Vérmező – A gillotiné évei Magyarországon* (Bp., 2016) című könyve középpontjában Kazinczy Ferenc áll.

lepnél, ahol az 52-es villamos végállomása volt, és nem sejtettem, hogy tizenhárom évig fogok ezen az útvonalon rendszeresen közlekedni. Arra pedig végleg nem gondoltam, hogy még abban az évben szerencsém lesz egy sokkal nagyobb földrengést átélni. *Átélni*, jutott eszembe, amikor október 25-én a Kosuth térről sértetlenül a Szent István körútra értem.¹

A központi raktár vezetőjének, Bánáti Lászlónak és helyettesének, akikről hamarosan megtudtam, hogy voltaképpen urak a vad elvtárszász korában, a károk végett rendkívüli vezetői értekezletre kellett menniük, így én sokáig tanácstalanul ácsorogtam üvegfalú irodájuk csukott ajtaja előtt. Nagy sokára szólított meg a korombeli Mohácsi Laci, akiről később kiderült, tanult fiú, de arra már nem emlékszem, le is érettségizett-e, vagy valamiért korábban megszakadtak a tanulmányai. Barátok nem lettünk, de ő került hozzám legközelebb abból a csapatból, amely a fizikai munkákat végezte itt. Az üzemek zavartalan működéséhez szükség volt a központin kívül még néhány kisebb – a munkavégzéshez közelebb – raktárra is. Különálló egységként működött a csomagoló és a készáru raktár, ahová minket nagyon ritkán vezényeltek, ha máshol éppen nem volt feladatunk, s ott főlhalmozódott a munka. Az itt használt ládák részeit azonban mi raktuk ki a vagonokból.

A KISTEXT szövő- és kikészítőgyár volt, de a szomszédban működött egy hozzátartozó fonoda is, amelynek kis alkatrésraktárában később ugyancsak volt szerencsém helyettesíteni. (Ma már leginkább csak a fonoda porára emlékszem.) Így megismertem azt a folyamatot, ahogy a gyapotbálákból fonal, a fonalból szövet, a szövetből pedig – a kikészítés után – színes ágynemű és mintákkal kívánatosra tett ruhaanyag készül. A kikészítő bizonyos tekintélyt élvezett a többi üzemszékhez képest: itt – részben laborjaiban – több mérnök is dolgozott, néhányan három műszakban. És ide tartozott a fantáziámat később sokszor megmozgató mintatervező részleg, művészi végzettségű (és öltözködésű) fiatal nőekkel. Megérkezésem időpontjában erről persze még sejtelmem sem volt. Sajnos, az ottani széplányok hosszú ideig, sőt voltaképpen mindvégig tőlem beláthatatlan távolságban lebegtek, noha később naponta elmentem épületrészük ablakában álló rajzasztalaik előtt. Ha egy öregember emlékei megírására fanyalodik, nehezen állja meg, hogy a gomolygó képekből ne azt ragadja ki először, ami egykor izgatta, még ha az aztán nem is kapott fontosságot az életében, s még kevésbé jellemezte a közeget. Ezek a rajzoló lányok pedig föltűnően kiemelkedtek vonzerejükkel a munkaruhások összemosódó tömegéből.

A szövőgépek folyamatosan csattogó vetelőinek a zaja már a földrengés napján, amikor először elmentem üzemük előtt, feledhetetlen erővel hatolt a fülem-

1 Simonffy András, aki velem ellentétben hivatásos író volt, már 1990-ben közzétette *Rozsda ősz* című regényes emlékezését ötvenhatról és a Parlament előtti vérengzésről, mely utóbbinak nálamnál közelebbi átélője volt. Ezért is jutott az enyémmel azonos – de egész történetemre érvényes – következtetésre: „ezt az élményt nem lehet megosztani, elfeledni sem. Ezzel az élménnyel maga marad mindenki...”

be. Ötvenhatban a gépek lassúak voltak, és mozgó alkatrészeik gyakran törtek, mire leálltak. Ezért igen nehéz volt teljesíteni a normát. Hadd szaladjak annyit előre, hogy ezeket a hatvanas években kicserélték. Nyugat-Németország egy leállított üzeméből hozattak „automata” szövőszékeket. A szövőnök (akárcsak a többi „folyamatos” üzemben dolgozó) – háromhetente változó beosztásban reggel hattól kettőig, kettőtől tízig és tíztől hatig tartó műszakokban – nyolc gép között rohangáltak, s az volt a leggyakoribb dolguk, hogy összekössék az elszakadt szálat. Mégpedig úgy, hogy ne legyen „fészek” a szövetben. Mondanom sem kell, valamelyik gépen mindég kötözni kellett, így bizony ez volt Magyarországon talán a legnagyobb igénybevétellel járó „női munka”. Az idősebbeknek (csak nők álltak a szövőgépek mellett) kivétel nélkül visszeres volt a lábuk, jellegzetes bicegő fájdalommal jártak, örökké panaszkodtak. Egyetlen menekülésük volt, ha a párt és/vagy a „mozgalom” (a szakszervezet) felírói vagy más, kiszolgálói munkakörbe juttatta őket, ahol időnként ülve dolgozhattak. Helyükre főleg vidékről kerültek fiatal lányok. Nagy részük a munkakínálatban ma sem bővelkedő Észak- és Kelet-Magyarországról érkezett. Munkásszállókon vagy albérletekben (ágybérletekben) laktak, és ha a hétvégi beosztásuk lehetővé tette, a hírhedt feketevonatokon hazautaztak. (Minden harmadik héten már kora délután fölszállhattak rá, s hétfőn ráértek úgy visszajönni, hogy az esti műszak tízórás kezdetére beérjenek.) Részben szüleikhez, testvéreikhez, részben ahhoz mentek, aki a nagy álmodást jelentette az életükben, hogy megszabadítja őket a gépi rabszolgaságtól, mert feleségül veszi. Ezzel visszatérhetnek régi, immár a „kollektív” mezőgazdaság révén kínálkozó – megszokottnak vélt – falusi életformájukba. Néha azért pesti fiú is akadt az életükben, sőt nem kívánt terhesség is, de a hajsza mindenkiből gyorsan „idősebb nőt” formált. Fiatal fiúként – főleg eleinte – sokukat megnéztem, de közelebb csak azokhoz kerültem, akiket majd tíz év múlva – iskolájukban – magyar nyelvre és irodalomra tanítottam. Ez persze más világ volt már, mint ahonnan indultam, az viszont biztos, hogy ezek a lenézett lányok sokkal szívesebben és többet olvastak, mint amennyit (az olvasásstatisztikák szerint) mai kortársaik.

A lecserélt szövőgépek hamarosan elavultak, mert a piacról a szöveteket kiszorította a hurkolt áru, aminek az előállításuk sokkal gyorsabb. Jórészt ezek teszik ki a XXI. századi olvasó pamut – illetve műszálas pamut – ruhaanyagát. A gépcsere idején, a hatvanas években már elég otthonos voltam a gyárban ahhoz, hogy a vízilabda mérkőzéseinkre időnként kilátogató főmérnököt megkérdezzem, miért leselejtezték a gépeket? Azokat tudtuk megfizetni, mondta a sovány, alacsony, mindég feszült, középkorú férfi. És hozzátette: ott sorban leállítják és leszerelik a mieinkhez hasonló gyárakat. Ezt az iparágat Európában nem érdemes fenntartani, mert a távol-keleti országok – a nagy távolság ellenére – sokkal olcsóbban adják a textilárut, mint amennyi a német önköltség. Keserűen tette hozzá: a magyar textilipar is halálra van ítéelve, sokat nem érdemes befektetni. A gyár ekkor nagyon jól ment, másról sem hallottam, mint a növekvő terv teljesítéséről. A textilgépekre szakosodott főmérnök elmagya-

rázta: nálunk nem terem meg a gyapot, és ahonnan hozzuk, ott már maguk is elő tudják állítani mindazt, amit mi, ezért a nyersanyagot egyre drágábban adják. Nekünk nincs olajunk sem, azaz nem tudunk olcsó energiát, műszálat, festéket előállítani. Ezek világpiaci ára egyre emelkedik, a textilé csökken. Ennek a következménye a tervgazdaságban eltüntethető, de előbb-utóbb szembe kell vele nézni, és talán a KGST sem lesz örökéletű, mondta, majd gyorsan elszietett. Nem tudtam, hogy életemben először találkozom a globalizációval. Amikor a múlt mélységes kútjából ezt idézem, a KISTEXT már régen nem működik.

Vissza kell térnem a földrengés napjához, amikor a raktár vezetőinek végre volt annyi idejük, hogy megkérdezzék, mit keresek ott. Idegesek, türelmetlenek voltak a hajnali fölfordulás, a rendrakás és takarítás mielőbbi befejezése miatt, nyomát sem tapasztaltam annak a – már-már barátságos – jóindulatnak, amivel később kezeltek. Senkinek ne legyen ezekről az évekről az a téves elképzelése, amit a ma kutatóként vagy publicistaként dolgozó egykori pártemberek nagy gonddal táplálnak a társadalom tudatába. Akinek nem volt igazolt munkája, azt közveszélyes munkakerülőnek nyilvánították. Az ország azonban nem bővelkedett munkalehetőségekben, csak rosszul fizetett, nehéz fizikai munkát végző segédmunkásokból volt mindég hiány. Ötvenhatban még a hírhedten nehéz munkát végző szövönő-utánpótlást is bőségesen biztosította a fölszámolás alatt álló parasztság. Nekem 1955 decemberében járt le a szerződés a Budapesti Csokoládégyárban, ahol karácsonyi szaloncukrot készítő idénymunkás voltam. Azt, hogy új állást keresek, főleg az otthonomnak tekintett uszodában terjesztettem.

Az úszó- és vízilabdaedzők közül talán mindenki osztályidegen volt, máshol munkát nem találó magas képzettségű bíró, ügyvéd, katonatiszt, kormánytisztviselő vagy egyetemre föl nem vett „kiöregedett” sportoló. A versenyzők és játékosok többsége pedig tanult valahol. Nehéz megmondani, hogy az, akit ez a közeg a Szigeten és a Csasziban befogadott, miért érezte magát kiváltságosnak, még ha nem is volt semmi megfogható előnye a dologból. Talán valamiféle zártsága miatt helyettesítette a hiányzó társasági életet. Bizonyára kellett ehhez a vidéki versenyekre, mérkőzésekre utazó csapatok egy-két napos összesség, az ilyenkor csúcspontra vitt ugratások, amelyek jellegét a vízilabdába is belekóstoló Karinthy Ferenc írásaiból sejtethjük. Kellott a „brügölök” (meleg vizes medencék) önfegyelmet és önmegtartóztatást oldó társasági légköre. Itt a világon minden szóba kerülhetett – a párt ideológiai tanítását kivéve. Az uszoda felszabadító világára jellemző, hogy nekem az ötvenhármas esztergomi ifjúsági bajnokság nem úszósikereim alapján feledhetetlen, hanem egy szombathelyi lány miatt, akivel hajnalba nyúló táncesteken „készültünk” a versenyekre. No de ezt csak azért, mert a földrengés emléke egy csepp mézet is földidézett. Az uszoda ürügyet adott, hogy ne lépünk be ifjúsági szervezetekbe. Nem mindenki volt elszánt ellenzéki, kikerült innen marxista filozófus is. De akkor azt hittem, senki nem gondolhat a világról és a rendszerről alapvetően mást, mint én. Annak ellenére, hogy nyílt politikai véleménynyilvánításokra csak ötvenhét

legelejéről emlékszem, amikor a szigeti zuhanyozóban (az oda rendszeresen úszni járó) „Bucigyuri” (Marosán György) többször szembeszállt heves érzelmű forradalmár társaimmal, s javára legyen mondva, ezeknek a vitáknak – tudtommal – soha nem lett következménye. A „nagyok” (köztük sok olimpiai bajnok) nagyságát eredményeik olyan egyértelműen jelezték, hogy megengedhették maguknak a fiatalok és „névtelenek” egyenrangúként kezelését. Ez a mi önbi-zalomhiányunkon is segített.

Ötvenöt végén valamelyik edzőmeccs után a KISTEXT egyik játékosával mentem a villamoshoz, s Pali vetette föl, hogy abban a gyárban, ahol irodai alkalmazott, én is munkát kaphatok. A sport különleges szerepet töltött be az akkori Magyarország életében. Az olimpiai bajnokoknak természetesen sportál-lásuk volt, de az ötvenes évek közepén kezdett kiszélesedni az a kör, amelyen belül sportsikerrel megélhetéshez lehetett jutni. Nemcsak Rákosinak és az utá-na következő államvezetőknek, de a vállalati igazgatóknak, párttitkároknak is szükségük volt arra, hogy eredményes versenyzők, élvonalbeli csapatok sikereit kisajátíthassák. E réven sokan kaptak állást, én is, csak éppen nem olyat, ami-lyenben reménykedtem. Valószínű, ha a KISTEXT vízilabda csapata – közremű-ködéssel – följebb jut az OB kettőnél, reményeim be is teljesednek. (Ehelyett onnan is kiestünk. De ötvenhat nagy változásai után a hatvanas évek közepén csapatunk romjaiból alakult a világverő OSC, s ekkor magasra ívelhetett volna a sportkarrierem, de már más terveim voltak.) Ötvenhatban sok ismerősömnek – köztük főnökeimnek a sport biztosította azt a lehetőséget, hogy arra hivatkoz-va elkerüljék a párttagságot, kiváltsák a szakszervezeti munkát, agitációs köte-lezettséget, a különböző ideológiai képzések látogatásának kényszerét és így tovább. A két úr (illetve: elvtárs) nemcsak a sportszervezésben vett részt, de a tekében nemzetközi szintű eredményeket is elértek. Később pedig a KISTEXT gyárudvarán vagy valamelyik műhelyben olyan híres sportolókkal futottam össze, mint a kézilabdázó Török Bódog, a labdarúgó Nagy István, Sipos Ferenc és mások. Az „aranycsapat” Lantos Mihályával pedig hosszú ideig azonos fize-tési listán voltam. Igaz, ő csak félévenként jött „munkabéréért”, amit én kéthe-tenként alig vártam. Viszont olyan meccsre is kaptam tőle (tőlük) ingyenjegyet a Népstadionba, mint az angolok 7:1-es legyőzése. Vagy a magyar-szovjet... És persze a kettős rangadó: ami ma elképzelhetetlen.

Ötvenhat történetéhez szorosan hozzátartozik, hogy a gyárak egyes munka-köreit ahhoz hasonló távolság választotta el, mint az indiai kasztokat. Belátha-tatlanul lebegett fölöttünk a párt hatalma, félelmetes légkör vette körül a bizton-sági parancsnokot. Az utóbbi velem szóba állt, mert „társadalmi megbízatásként” a vízilabda szakosztály vezetője volt, és semmi rosszat nem mondhatok róla. Októberben azonban – a káderlapok kiosztása, illetve megsemmisítése után – félelmében aligha véletlenül szónokolt arról, hogy a nővére apáca, ő tehát titok-ban mindég a forradalmárok oldalán állt. Az iránta táplált gyűlölet olyan erős volt, hogy november 4. után senki sem látta többé a gyár területén, természet-e-sen munkakapcsolata is megszűnt. A következő „kasztot” a vezető állásúak al-

kották, akik ötvenhat után gyorsan cserélődtek. Október végén ugyan – állítólag (nem voltam ott) – a rampán (ahol máskor a gondosan becsomagolt készárut kis kocsikról a mellé guruló teherautókra rakták) viharos munkásgyűlések voltak, de senki bántódást nem szenvedett. Igaz, azokról sem hallottam különösebb rosszat, akik később munkásör-egyenruhában szaladgáltak. A vezetőknek mindenben alárendelt tisztviselőkhöz képest a szakmunkások szabadabban gondolkodtak. Az viszont ritkán fordult elő, hogy egy tisztviselő vagy szakmunkás (különösen egy mester!) segédmunkással tegeződött.

A raktárban persze mindég hiány volt rosszul fizetett, nehéz munkát végző segédmunkásokból. Fölvételem voltaképpen az adminisztráció elvégzésére szorított, majd a szűk öltözőben kaptam egy szekrényt, bele kék kezeslábas munkaruhát, gumicsizmát és kapcát. (A kapca – és a KISTEXT feliratú törölköző – garmadával állt rendelkezésre különböző szövetmaradékok formájában. Csak le kellett tépni a megfelelő darabot, ezt senki sem tartotta számon. Hamarosan megtudtam azonban, hogy a gyári biztonsági őrség azért van, és vigyáz a szögesdróttal ellátott kerítésre, mert így sem tudják megakadályozni, hogy végszámra átdobjanak az ott várakozóknak színes ruha- vagy ágyneműszöveteket, ami jó mellékjövedelmet jelentett.) A januári földrengés tehát elindított egy olyan úton, amiről gyorsan menekülni szerettem volna, csak nem tudtam. A központi raktárban volt az enyémnél kényelmesebb beosztás is, de ez – később – a vegyszerkiszolgálók háromműszakos csapatában kínálkozott. Nem vállalhattam, mert a három műszak lehetetlenné tette volna, hogy rendszeresen edzésre, meccsre járjak, s erre remélhettem kiutat. Így a gyár területére tolt vagonokból ládarészeket raktam ki, és különböző alkatrészeket vittem a helyére, szemet és a sőt lapátoltam, s ez utóbbi volt a legrosszabb. A „brigád” nagy szívlapátokkal dolgozott, a só pedig szállt, a bőrünk alá is beette magát – minden zuhany, sőt uszoda ellenére –, napok múlva is csípett. A raktár jó másfél méterrel mélyebben volt az útnál, a teherautón érkezett zsákos árut (és a két oldalról fogott ötvenliteres ballonokat) innen kellett levinni a helyére. Legnehezebbnek a huszonöt kilós zsákok bizonyultak, mert abból kettőt magunknak kellett a vállunkra föllendíteni. A hetvenkilós könnyebb volt, mert azt a rakodó fölsegítette a hátunkra. A brigád munkavezetője már a háború előtt is ezt a munkát végezte. Alapelve volt, amiből soha nem engedett, hogy a munkából mindenkinek egyformán ki kell vennie a maga részét. Mennydörgött, ha a szívlapát nem volt tele, megállította a rakodást, ha valaki szusszant néhány percet, mert a sorrendnek nem szabad megváltoznia. Törvénye örökre belénk ivódott, pedig rajta kívül nem volt közöttünk igazi „tróger”. Volt horthysta múltja miatt lefokozott katonatiszt, börtönből szabadult köztisztviselő és több idősebb parasztember, akiket a tsz-szervezés űzött el szülőfalujából. Húszévesek ketten voltunk Mohácsi Lacival. Na meg Kobak. Ő a futballcsapat tagja volt, csak itt kapta a fizetését. Velünk öltözött, s néha dolgozott is, aztán edzés címen távozott.

A gyárban hétszázötven forint volt a fizetésem, lényegesen több mint túlórák nélkül a BUCSOKban. Ebből kellett megélnem, s ez bizony gyakran csak arra

volt elég, hogy vacsorára negyed kiló kenyeret és tíz deka parizert vagy zsírt, reggelire fél liter tejet és két kiflit vegyek. Örök éhségemet a gyári – előfizetéses – ebéd és az időnként kapott „kalóriapénz” enyhítette, mely utóbbi a Nyugatival szembeni Tejbüfébe szóló utalvány volt, ami egy kedvemre való gyümölcsrizsre vagy hasonlókra volt elég. A fizetésemből fedeztem az albérletemet is. Egyszer azonban a háziasszonyom, a házmester vagy valaki más rájött, hogy ki vagyok tiltva Budapestről, ezért azonnal el kell hagynom a helyemet. Egyetlen megoldás volt, hogy Vecsésre költözöm. Sokan jártak onnan, sőt messzebről is a gyárba dolgozni, én azonban (a kitiltás miatt) nem kaphattam havi munkásbérletre jogosító igazolványt. Vagyis ha naponta megveszem a jegyet a vonatra vagy a távolsági buszra, rámegegy az egész fizetésem. Pali barátomtól, a gyári vízilabdacsapat kapitányától azt a tanácsot kaptam, olvassak Kassákot. Csak később értettem meg, hogy mire gondolt, de a megoldásom ettől még utánozta a világcsavargókat. Általában kimentem a 35-ös busszal a lőrinci végállomásig, s onnan már negyed vagy talán fél óra alatt kigyalogoltam Vecsésre az ágybérletembe. Huszonegy évesen ez nem nagy ügy. De reggel hatra be is kellett érnem. A kékbusz egyrészt messze volt, másrészt a kalauz ott még mindenkinek a jegyét megnézte. (Értelemszerűen busz- és villamosbérletem sem lehetett.) Maradt a vonat. Gondosan ki kellett számítani, melyik kocsi száll föl a kalauz, és egy másikat választani. A következő megállónál ezt a műveletet meg kellett ismételni, mert onnan még messze volt a gyár bejárata. Amikor végre nagy megkönnyebbüléssel leszállhattam, többnyire futottam a gyárkapuig. Csak egyszer buktam le. Egy vasárnapon. Meccsünk volt a Szigeten (a Nemzeti Sportuszodában), tehát célszerű volt a Nyugatiba mennem. Nem először választottam azt a megoldást, hogy távolsági vonatra szálltam, ami Vecsés után csak a végállomáson állt meg. Beültem egy fülke sarkába, és olvastam. Ezúttal azonban nem úsztam meg. A kalauz jegyzőkönyvet vett fel, mert a büntetést persze nem tudtam (és nem is akartam) kifizetni. Aztán szó szót követett, s nagy valószínűséggel nem jelentett fel, mert a dolognak nem lett következménye. Még gólt is dobtam aznap. Nem sokára föloldották a kitiltási rendeletet és a VII. kerületi Nyár utcában találtam egy fallal és ajtóval leválasztott lukban al- vagy inkább ágybérletet.

A nyáron – ez volt a vízilabda bajnokik ideje akkoriban – megkönnyörültek rajtam a főnökeim. Időlegesen áthelyeztek a szövőüzem kicsike raktárába, ahol az volt a feladatom, hogy behordjam azokat az alkatrészeket, csavarokat, és már nem emlékszem, mit, amit a három műszakban dolgozó kiadók (és néha én) adogattunk be – aláírás ellenében – egy kis ablakon át a szövőnöknek és a karbantartóknak. Sűrűn jelentkeztek, ha kellett valami, de ez összehasonlíthatatlanul könnyebb munkakör volt. Ott dolgozott velünk Gerber úr, egy hadirokkant, akinek az orosz télben lefagytak a lábujjai, ezért nehezen járt, még a gyárban is kerékpárral közlekedett. Úr volt, az esztergomtábori katolikus szakmunkásképzőben tanulta ki a műszerész szakmát, aztán a fronton harcolt, végül a KISTEXTben a szövőgépek mérőóráit javította, ami nagyon fontos feladat volt,

mert ezek alapján számolták a szövönők teljesítményét. (Ha az óra leállt, és gyorsan nem cserélték, nem volt fölírt teljesítményük, ami sokba kerülhetett.) Gerber úr politizált, és megkért, mivel korán reggel jövök a belvárosból, vegyem meg neki az *Irodalmi Újságot*, az Kispesten (és később) már nem kapható. Az *Irodalmi Újságot*, mely ezen a nyáron mindenki meglepetésére érdekessé vált, nem tiltották be, de papírhiányra hivatkozva csak korlátozott számban (vagy talán annyiban, amennyiben érdektelen korában) nyomtatták ki. A nyári és kora őszi hónapokban megjelenés után azonnal elkapták. Mármint azt, amit az újságos (némi borraivalért) nem tett félre valakinek. De reggel öt óra körül (amikor ő is éppen kirakodott) még nem illett azt mondani, hogy elfogyott, és munkaidőm hatkor kezdődött. A villamoson nagyjából ki is olvastam a lapot, mire átadtam megrendelőjének. Így tudtam meg, hogy huszonegyedik születésnapomat a párt ünnepi eseménnyé nyilvánította: július 22-én váltották le Rákosit.

A raktári brigád tagjaként nem volt alkalmam sok emberrel hosszabban beszélgetni. Néha Mohácsi Lacival és Kobakkal cseréltünk eszmét, a többiek legfőljebb meséltek életük sikeres vagy kudarcos eseményeiről, de mások véleményére nem voltak kíváncsiak. A szövöde raktárában, ha éppen nem volt feladatom a műhelyből leválasztott kicsiny zúg sarkában, húztam meg magam. Nagy könnyebbség volt, ha az ember leülhetett. A fonó- és szövönők nyolc óra alatt egyszer sem tehettek meg. Ha vagonból vagy teherautóról rakodtunk, mi sem. Itt dolgozott Gerber úr, aki tíz-tizenöt évvel volt idősebb nálam. A gyárban uralkodó szigorú illemszabályok lehetetlenné tették, hogy tegeződő viszonyba kerüljünk egymással. Egyszerűen nem emlékszem a keresztnevére, mert más se szólította azon. A kiadóablakhoz lépő szövönőknek, sőt a karbantartó lakatosoknak is Gerber úr volt, még csak véletlenül sem elvtárs. A munkaidő végén – kettő előtt – a Központi Raktárba mentem zuhanyozni és öltözni, ahol ugyancsak magáztuk egymást, Lacit és Kobakot kivéve. A forradalom után változtak a viszonyok, amikor áthelyeztek a lakatosműhely raktárába és öltözőjébe, ott a korombeli szakmunkásokkal közvetlenebb, tegező viszonyba kerültem.

Hamarosan rájöttem, hogy a „szövőraktárban” aránylag sok szabadidőm van – a munkafeladatok rohamokban jöttek, ha éppen valami alkatrész szállítmány érkezett, és azt kellett behordani –, tehát akár olvashatok is. Gerber úr helyeselte. Amikor azonban elkezdtem angol szavakat tanulni, megkérdezte, „minek az magának? Úgysem használhatja soha.” Határozottan emlékszem, hogy ezzel kezdődtek hosszú beszélgetéseink. A frontra, a fagyásra, a nyomorékságára még gondolni sem szeretett, de a gyár középső szintjén dolgozók közül sok szakmunkást, kisebb tisztviselőt ismert, többségüket gyermekkorból, hiszen a háború előtti Kispest – de még az ötvenhatos is – önálló kisváros volt jelentős helyi öntudattal. Az őslakosok, az oda születettek közül mindenki ismerte egymást. (Később kiderült, hogy a gyár „másik fele” meg „lőrinci”, és ők hasonló kisvárosi öntudattal élnek, végtelenül büszkék, hogy lakóhelyük

egyik része magasabban van a Gellérthegynél.) A tisztviselők többsége is kispesti vagy lőrinci volt, a vezetők és mérnökök közül azonban a többség Pestről vagy Budáról járt ki, ahogy ezt évek múltán a villamoson megtanultam. Autó csak az igazgatóért és a párttitkáért ment, a többség villamosozott vagy autóbusszozott. Fontos szempont a tömegközlekedés használata, mert a hosszú út alatt a zsúfolt járműveken egymást látásból ismerők könnyebben szóba elegyedtek. Mivel ötvenhat után időnként abban a kegyben részesültem, hogy hét órára járhattam dolgozni, egyebek között megismerkedtem két csinos fiatal mérnök-nővel, akik közül az egyik a későbbi filmrendező Gyarmati Livia volt. (Ekkor még csak egy megbélyegzett művész felesége.)

Ötvenhat nyarán és kora őszén Gerber úr szemén és ismeretségi körén keresztül láttam a gyár állományát. A többséget kitevő – hozzám hasonló státusú – dolgozók közül legfőljebb néhány ravasz tolvajról hallottam, akik kijátszották (vagy megvették) a biztonsági őrség figyelmét, és nagy tételekben loptak ezt-azt. Amit jól el lehetett dugni, azt a kijáratokon keresztül vitték ki, ezért mindenkit, aki elhagyta a gyárat, megmotoztak. (De nem mindent találtak meg.) Kifelé az örök előtt kellett blokkolni – vagy fölmutatni a ritkán kiállított távozási engedélyt. Befelé is ellenőrizték, hogy csak a saját kartonunkat dugjuk-e be az órába, amelyik (percre pontosan) ráütötte a megfelelő időpontot. A munkaidő hivatalos vége előtt hiába értünk a kijárathoz, a motozásokat, táskaelővizéseket (természetesen turkálással, átvilágító berendezés nem volt) addig nem kezdték el, amíg a munkaidő kezdetét és végét jelző sziréna meg nem szólalt. Befelé viszont az, akinek a hangjel végéig nem sikerült a kártyáját lebélyegeznie, elkésőnek számított, s egy órát könyörtelenül levontak a fizetéséből. E kártyákat először a bérelszámolók, aztán a személyzeti osztályon dolgozók ellenőrizték. Novemberben kiderült, hogy káderlapomra – más egyéb vétkekkel együtt – az is fölkerült, hogy rendszeresen az utolsó pillanatokban érkezem (azaz nem veszek részt a munkaidő előtt tartott röpgyűléseken), s néha elkések. Abban biztos vagyok, hogy vétkeim ezt kiteljesítő politikai elemeit nem Gerber úr súgta be. A besúgók jelentette veszélyekre ő hívta föl a figyelmem, amit könnyedén elhárítottam, hogy ennél lejjebb már nem kerülhetek. „Nana!”, figyelmeztetett, és másra fordította a szót. Kispestnek valóban volt munkásmozgalmi hagyománya, amiből Gerber úr a Szalézi rend, majd a honvédség és a front jóvoltából kimaradt. Később dolgoztam olyan szakmunkásokkal, akik gyermekkori ismerősei voltak például Nyers Rezsőnek, az ötvenhat utáni megtorlás részesének, majd a reformkommunizmus szellemi vezetőjének, de ez egy másik történet. Gerber úr annyit mondott, hogy a szociáldemokrata pártban fölnőtt szakmunkások közül senki (túlzott kissé) nem lett kommunista. Ezek a szakmunkások a magyar polgárság szerves részét adják, s ahogy ezt később számos példán keresztül láttam, kiválóan képzetek voltak, többen külföldön is szakmai tapasztalatokat szereztek. Nélkülük a gyár minden gépe leállt volna, ők biztosították a terv teljesítését, s tekintélyükkel a vezetők óvakodtak szembeszállni. Roppant büszkék voltak történelmi, irodalmi, színházi, zenei műveltségükre.

Akikhez közelebb kerültem (részben persze éppen ezért) tudatosan olvastak, meglepően tájékozottak voltak, s ha eszükbe nem is jutott ilyesmit mondani, valóban a munkásarisztokráciához tartoztak. (Egyikük azért bevallotta, hogy a *Francia költők* kétkötetes antológiáját a még meg sem született unokáinak vette meg velem.) A lakatosmesterek, asztalosmesterek és főleg a nyomómesterek olyan szakmai tudással rendelkeztek, hogy a maguk területén bármit el tudtak végezni, meg tudtak javítani. Segédeiktől és inasaitól is igyekeztek minél többet követelni, a párt szólamaival nem foglalkoztak, ezekkel náluk nem lehetett érvényesülni. Mélyen lenézték az egyre növekvő számú betanított munkást, a trógerokról nem is beszélve. (Érdekes, bádogosok, esztergályosok, marósok között alig volt mester.)

És a gyerekeik? – kérdeztem Gerber úrtól. „Tanultak valamit. Nem nagyon talál köztük senkit az apparátusban.” Akkor kik vezetik az országot? – „Kucserák” – bizonyította, hogy az irodalom rá is hatással volt, legalábbis olvasta Háy Gyula „Miért nem szeretem” című pamfletjét az *Irodalmi Újságban*. Gerber úr igen távol állt attól, hogy visszasírta volna a régi urakat. Valószínűleg demokrata lett volna – erős katolikus beütéssel –, ha erre bármilyen lehetőség nyílik. A „rendszer” az ő felfogásában alapvetően munkásellenes volt, ismeretségi körét – az ő közvetítésében – mélységes elégedetlenség uralta. Engem inkább a vízilabda, a lányok és olvasmányaim érdekelték, őt a politika. „Németh László az új irodalmi pápa” – nyilatkoztatta ki a római pápák határozottságával. De hiszen református, tiltakoztam, mert akkoriban egy úszólánnyal jártam, aki hazafelé a hatos villamoson először adta kezembe munkáit. Pedig az a világ, amelynek néhány epizódját Gerber úr emlékei között fölvezolta, később sokkal inkább Kassák, mint Németh László műveit olvasva jutott eszembe. A Horthy-Magyarország tisztikarának lekezelő magatartását például sokat szidta, de elismerte fölkészültségüket és bajtársiasságukat: tőle hallottam, hogy amikor már nem tudott lábra állni, parancsnoka vállán vitte a szanitécekgig. Az általam hoztatott *Irodalmi Újság* Háy Gyulával, Enczi Endrével, Kuczka Péterrel, Tardos Tiborral, Méray Tiborral volt tele. „Nem emlékszik – kérdezte Gerber úr –, az utóbbi volt az, aki arról írt a *Szabad Népb*ben, hogy Koreában a szovjetek által kiképzett hősök kézigránáttal semmisítik meg a fölējük szálló repülőket?” Ennek ellenére hétről hétre megvitattuk a hetilap tartalmát, Gerber úr diadalmasan hívta föl a figyelmem mindarra, amit – s ezt azért hozzá hasonlóan én is tudtam – néhány hónappal korábban még senki sem írhatott le. Az ekkor sokat emlegetett Petőfi Kör viszont nem érdekelt. Talán már szeptember volt, amikor elárulta, hogy barátaival rendszeresen megvitatja a fennálló helyzet elviselhetetlenségét. A hülyék és alkalmatlanok zsarnokságát; a mindent elárasztó hazugság ködéből kilógó visszasságokat, amelyek csak dühíthetik őket.

A nyár elröpült. olvastuk az *Irodalmi Újságot* és a *Szabad Népet*, néha a *Magyar Nemzetet*. A „némethlászlós” úszólány eltűnt az életemből, de hatása addig tartott, amíg valahogyan bejutottam a *Galilei* bemutatójára, láttam és hallottam Bessenyeit, s ez életem egyik meghatározó színházi élménye maradt. Az önki-

szolgáló ebédlő demokratikus viszonyainak jóvoltából megismerkedtem egy lánnyal a könyvelésről. Elöttem állt sorba, megfigyeltem hol ül le, s mellé telepedtem. Szó szót követett, nagyjából egyidősek voltunk. Leginkább villogó fekete szemére emlékszem, de az első találkánkra csak a forradalom után került sor. Többnyire Bandi csapattársammal ebédeltem, aki szintén valamelyik irodában dolgozott. Ő is mindennel elégedetlenkedett. Ma Svájcban él. Életemben a forradalom után kapott fontosabb szerepet: vele mentem ki valamikor november végén a Déli pályaudvarra, ahonnan aznap nem indult vonat Szombathelyre. Ő másnap is kiment, de akkor egy fiatalasszonnyal, akit később feleségül vett. Maradjunk még az ebédlőben, ahol az előre megváltott jegy letétele fejében háromfogásos ebédet kaptunk. Ennek az elfogyasztása olyan magától értetődő része volt az életemnek – életünknek –, hogy egyedül az undorítóan zsíros körömpörköltekre emlékszem. Leírtam a többes számot? Gerber úr nem ette ezt az ebédet, alumínium ételhordóban hozta a napi levest, főzeléket és sültet, amit mindég maga melegített a szövőműhely irodájának villanyrezsóján. Különc volt. És lám, nem emlékszem, hogy édesanyja vagy a felesége, ha volt, készítette ezt neki. Annál inkább arra, hogy valamikor október közepén, a bajnokság addigra befejeződött, nyugtalan érdeklődése izgatottságba csapott át. „Meglássa: valaminek történnie kell”, mondta.

Gerber úr behozta saját készítésű detektoros rádióját, amit egész nap hallgattunk, már ha éppen nem volt semmi dolgom, mert ő persze közben javította az órákat. A Szabad Európát természetesen ezen sem lehetett „fogni”, ahogy a „néprádiókon” sem, sőt a háztartások tulajdonában levő többi rövid hullám vételére alkalmatlan készüléken sem. Az a mese, amit egykori marxisták (ma más köntösben) hirdetnek a Szabad Európa forradalomszervező tevékenységéről, már csak azért sem lehet igaz, mert 56-ban keveseknek volt olyan rádiójuk, amin azt és a többi nyugati adót – az Angol Rádiót, az Amerika Hangját – „fogni” lehetett. Az utca pedig, ahol az események zajlottak, végleg alkalmatlan volt rádiózására, már csak azért is, mert nem volt hová a méretes készülékeket tápláló áram vezetékét bedugni. A forradalom alatt én is jó néhányszor hallottam, mit mondott a Szabad Európa. Csakhogy nem magát a hírforrást. A fontos mondatokat eredetileg valaki más hallotta, aki szintén mástól vette át a szájról szájra alaposan átalakult híreket. Később aztán a Kádár-rendszer propagandája tudatosan ráerősített a Szabad Európa-vádra, ami ma is visszhangzik: van (vagy volt) ismerősöm, aki maga is úgy emlékezett, hogy hallotta azt az adást, ami éppen akkor hangzott el, amikor távol minden rádiótól az utcai események részese volt. Én ebben az időszakban – mondjuk szeptembertől november végéig – egyszer hallottam a Szabad Európát (vagy inkább az Angol Rádiót, már nem emlékszem) atyai barátom lakásán október 24-én, de erről később. Mi tehát, maradjunk annyiban, hogy Gerber úrral a Kossuth Rádió hírszolgálatát hallgattunk, az is sok érdekeset mondott. Eleget ahhoz, hogy a mestert és sok általa közvetített ismerősét izgalomban tartsa. Valami nyugtalanságot én is éreztem, talán az alkatrészekért beszélők hangjában, talán az ebédlőben, de

nem foglalkoztatott különösebben, hogy alakulnak-e valamikor nálunk is munkástanácsok, mint Jugoszláviában, hogy kaphatnak-e részt a „dolgozók” képviselői a gyárak vezetésében. A párt akkor Magyar Dolgozók Pártjának nevezte magát, ettől a „dolgozó” szó olyasfajta bukét kapott, mint a „proletár”, a „terv”, a „békeharc”, no és persze a békekölcsön, aminek a részleteit tőlem is levonták, mint mindenki másától. Az sem igaz, hogy a munkások maguk döntöttek az összegről: nem tudok senkiről, aki – osztozva a közös megfélemlítettségben – megtagadta volna egyhavi fizetésének (kényszer)jegyzését.

Október huszonharmadika ugyanolyan munkanap volt, mint a többi. A szövőgépek iszonyú csattogásának fülsértő zajában, rádiójának gyengécske hangját csak Gerber úr hallotta, miközben szétszedett és összerakott egy mérőszerszemet. Ő tolmácsolta annak a híreit, hogy az egyetemisták délutáni tüntetését éppen betiltották vagy engedélyezték. Egy nagyobb szállítmány érkezett fogyókészleteink föltöltésére, azt kellett behordanom. A három idősebb lakatos, akikkel ebédeltem, a futballról beszélgetett. Munkatársam, Kobak is szóba került, akitől sokat vártak, mert gyors jobbhátvéd volt, kemény és okos. Én is láttam már játszani, igazat is adtam megállapításaiknak, de azért magamban hozzátettem, hogy én inkább kényelmesnek ismerem, aki azonban szívesen mesélt olyan udvarlásokról, olyan sikerekről, olyan lányos házabéli vendégeskedésekről, amiről én csak álmodoztam. Hozzám képest jó módú, sikeres fiatalember volt. El tudtam képzelni, hogy buknak rá a lányok. A szüleinél lakott, mindennap meleg vacsora várta, ha csak nem mentek el sörözni a fiúkkal, vagy nem moziban volt valamelyik lányismerősével, akik közül én csak egyet láttam az egyik meccsén. Csinos, kellemes jelenség volt, de az öltözői történetek alapján másnak képzeltem. Háromnegyed kettőkor elköszöntem Gerber úrtól, de nem gondoltam, hogy utoljára, mert a forradalom után nem kerültem többé ebbe a munkakörbe. Elmentem zuhanyozni. Az öltözőben hajdani parasztból lett munkatársaim ugyanúgy hallgattak, mint az egykori katonatiszt és a börtönből jött tisztviselő. A napi hírekről nem esett szó. Öt-tíz perccel kettő után – megmozdva – kiléptem a kapun, és elindultam a villamoshoz.

II.

Az 52-es villamos belvárosi végállomása a Madách téren volt, de én többnyire csak az Astoriáig utaztam, mert már megszoktam, hogy a Nyár utcában van a szállásom, ahová könnyen elsétálhattam, vagy mentem egy megállót a Rákóczi úton akkor még közlekedő villamosokkal. Évtizedekig eszembe sem jutott azon töprengeni, vajon október 23-án három óra körül meddig ment a villamos? Talán csak a Kálvin térig? Hiszen a Kossuth Lajos utca-Múzeum körút sarkot már előzönlötték a Bölcsész, a Jogi és a Természettudományi Kar felől áradó diákok. Élesen és határozottan csak az a kép maradt meg bennem, hogy tanácstalanul ácsorgok a Filmmúzeum előtt, és nézem a fölvonuló fiatalokat.

Tanácsstalanul, mert úgy gondoltam, gyári munkásként nekem semmi közöm azokhoz a követelésekhez, amelyek az egyetemi műhelyekben kivitelezett táblákon olvashatók. Még kevésbé azokhoz a fiatalokhoz, akik – már nem emlékszem, milyen megkülönböztető – karszalaggal szaladgáltak a jelszavakat harsogó tömött sorok mellett, és nyilvánvalóan rendezők voltak. Őket persze nem személy szerint, hanem a feladatuk alapján még a gimnáziumból ismertem, azokról a „tüntetésekről”, amelyekre – mint mindenkit – engem is kivezényeltek, s amelyek hivatalos célja homlokegyenesen ellentétes volt azzal, amit arról gondoltam. Tüntettünk Mindszenty és a „fekete reakció”, Tito és az „amerikai imperialisták”, valamint a MAORT ellen. Ez utóbbi volt a legszebb. A tüntetés szervezői között volt eredetileg francia–német szakon végzett (tökéletesen megfélemlített) orosz tanárnőnk, akinek a vállalatnál dolgozó mérnök férje akkor már az ÁVO fogságában volt. Nem lehet rajta csodálkozni, hogy a Tito-elleni tüntetésen némi nyelvi játékba bonyolódunk, és a kötelező – „Vesszenek a lánchos kuttyák” – jelszó kezdő hangját „b”-re, az „e”-ket meg „a”-ra változtatva üvöltöttük egy kicsit túl lelkesen, mert az egyik tanárunk meghallotta, és néhány óriási pofonnal tett rendet. A pofozás vagy körmösök osztogatása akkor még nem volt szigorúan tilalmas pedagógiai eszköz, s hamarosan megtapasztaltam, hogy tanárunk csak simogatott ahhoz képest, amit egy valódi politikai rendbontásért az ÁVO legényeitől kaptam. Mindez föl villant bennem, de nem ilyen tisztán, ahogy öregemberként leírom. Valami ésszel föl nem fogható megbabonázott. Ott állt mellettem láthatatlanul Gerber úr, hallottam izgatott hangját, s tudtam, határozottan a felvonulók mellett áll, csak lépni nem tud, azért nincs itt. És a tömeghangulat magába szippantott. Közéjük álltam, és mentünk.

Nem emlékszem semmire, hogyan jutottunk a Bazilikáig. Ekkor valaki meglátott két magyar kiskatonát ácsorogni a posta előtt. Én is lehettem volna, gondoltuk jó néhányan. Egyikünk megfogalmazta: „Magyar honvéd magyar ruhát, vessük le a gimnasztyorkát.” Igen, a korombéli katonafiúk ezt a szovjet típusú nyári zubbonyt viselték. Igaz, október közepéhez képest jó idő volt, én is csak egy rövid ballondzsekit viseltem. Hamarosan új jelszó harsant: „Uránérc a magyaroké!” Erről Gerber úr rádiójában is lehetett valamit hallani: Pécs mellett bányászták, s a szovjeteknek szükségük volt rá az atombombához. Mi persze nem magyar atomfegyverre gondoltunk – még csak Paksra sem –, hanem nemzeti kincseinkre. Azok elherdálásának kellett (volna) véget vetni abban a (tév) hitben, hogy az uránkereskedelem fölszámolja szegénységünket. „Ruszkik haza” – csattant valahol, és hullámozott végig százezernyi hangon. Majd más honnan: „Szabad választást, többpártrendszert!” A rendezők kétségbeesetten szaladgáltak: „Elvtársak, ez nincs a táblákon.” „Maradjatok az eredeti követeléseinknél!” „Lecsaphatnak a rendvédelmi szervek!” Senki nem törődött velük. Mire a Szent István körúthoz értünk, fölszívódtak. Vagy levették a karszalagot, és betagozódtak a sorokba, vagy elpárologtak. A szervezett tömeg öntörvényűvé vált. Saját jelszavakat adott magának, s mindenki kilépett önmagából. Egy szép fiatal nőbe karoltam, ahogy a többiek is. Később vettem észre jobb kezén

a jegygyűrűt, de az nem számított. Együtt lelkesedtünk. Élveztük a pillanat soha vissza nem térő varázsát. Egy buborék vett körül valamennyiünket: magabiztossá, vakmerővé, öntudatosá tett. Nem éreztük a félelmet, hogy az ÁVO bármelyik pillanatban megjelenhet, s olyan lovasroham következik, amivel 2006-ban Gyurcsány oszlatta föl az Astoria környékén ötvenhatot ünneplőket, teszi hozzá az öregember.

„Hogy hívnak?” – kérdeztem szomszédomat. Észre se vettem, hogy a gyári szokásokkal ellentétben rögtön tegeztem. Mondta a nevét, mire azt is megkérdeztem: „Egyedül vagy?” Váltott, szorosabban belém karolt és csodálkozott: „Egyedül? Lehetünk százezren is.” Vadul szerelmes lettem. Nem belé, hanem az egészbe. Abba, hogy saját elhatározásomból száz meg ezer emberrel együtt menetelek. Senki nem parancsolt rám. És velük üvöltöm az éppen végighullámozó jelszavakat. Magával ragadott a szabadság érzésének részegítő mámora, amit a magamfajta igen ritkán érez. Elhittem, hogy ezután minden másként lesz. Másként? Hogyan? Ez föl sem merült, mint a szerelem föllobbanásakor általában a visszatartó kérdések. Úrrá lett rajtunk a részegítő kábulat, a következményekkel nem törődés. Csak mentünk. Mentünk. Máig nem tudom, valóban láttam-e, hogy az egyik ház erkélyéről Kodály Zoltán integet nekünk, vagy csak emlékezetem játszik velem. Talán valami filmből jött elő... Hömpölyögtünk a Margit-híd teljes szélességében. Előttünk igen sokan, hátunk mögött beláthatatlan sorok. Hamar kiderült, hogy megritkultak körülöttem az egyetemisták. Az egyik kis társaság a Láng Gépgyárból jött, a másikban ismerőst találtam, akivel a BUCSOKban dolgoztam. Ránéztem a belém karoló lány kezére, s már nemcsak a jegygyűrűt láttam, hanem kissé vaskos ujjait is, amelyek tanúsították, hogy a kezével keresi a kenyerét. Ez a kéz és sokkal halványabban a hozzátartozó arc maradt meg az emlékezetemben. Ide-oda sodródtam a tömegben. Egyelőre még egymásba karolva. A Przemysl emlékműnél lekanyarodtunk a hídról, mintha máris a Bem-szobornál lettünk volna, ami – ismeretlen okból – célként lebegett előttünk. Hirtelen kijózanodtam. Nekem edzésre kell mennem a Csasziba (Császárszoborba). A sorok fölbomlottak, valaki talán beszélt is. Éltettük a lengyeleket. Szép szomszédasszonyom úgy eltűnt mellőlem, hogy többé soha nem láttam. Mindjárt indulok, határoztam el. Mármint edzésre.

Aztán továbbmentem. Mert a sorok újból rendeződtek. És mentünk. Mentünk. Tudatunk megtelt a céliránnyal: a Bem-szoborhoz. A fiú, aki én voltam egykoron, olvasott ugyan a lengyelországi eseményekről, persze közel sem annyit, mint Bem „apóról”. Jó lenne földézni, mit tudott, mit gondolt, miben reménykedett, mit hitt. A fiú emlékei azonban reménytelenül összefonódtak mindazzal, amit az eltelt évtizedekben átéltem, láttam, olvastam. A szorongás élményéből annyi maradt meg, hogy valaki azt suttogta: jön az ÁVO! Ne izgulj, mondta egy középkorú férfi, biztosan várnak ránk, csak még nem tudjuk, hol. „Lengyel-magyar barátság!” – harsogtuk, s talán a szorongás sem akkor költözött belém. Előbb és utóbb. De mintha fáradt lettem volna, és kevésbé lelkes. Talán mert a fiatalasszony már nem karolt belém. Hol lehet? Hazament? Vagy

találkozunk még? Egy csoport lány ért utol. Vihogtak és fickándoztak. „Ne lógasd az orrod!” – szólt rám egyikük, eztán egy összetartó egyetemista csoport elsodort. Kik vagytok? Kérdeztem, de erre a teljesen fölösleges kérdésre nem válaszoltak. Azt vettem észre, hogy más fiatal férfikkal arról beszélgetek, melyik oldalra állnak a katonák, ha szembekerülünk velük. Akiket közülünk soroztak. Nem lőhetnek ránk. De azért mindannyiunk lelkében fészelt jó adag bizonytalanság. Vagy elfojtott félelem. Amit az ismeretlen fertőzésként terjedő erős érzelmek háttérbe szorítottak. Megszűntünk munkások, diákok, fiatalok, idősebbek, férfiak, nők lenni. Mi voltunk.

A beszédekből semmit nem hallottam. A Przemysl- és a Bem-szobor körül történetek teljesen összefolynak az emlékezetemben. Aztán vége.

De nem! Valaki kiadja a jelszót: menjünk a Parlamenthez. Elindultunk az akkor még álló Kossuth hídon. (Mások a Margit hídon.) A faszerkezet dübörgött akaratlanul is ütemes lépésünk alatt. És egyszerre csak ott vagyunk az Akadémia utcában. A hírhedt pártközpont előtt. Fejünk fölött a bejárati üvegterítő. Az épület fenyegetően nézte az összegyűlt csoportot. Kik voltak? A fiú sem tudta, én sem. De velük ordítottam: „Vesszenek a kommunisták!” Ez volt az egésznek az értelme. Az életkor arányában fölhalmozódott gyűlölet egy hazug szólamrendszerrel és erőszakszerveivel szemben. A hang úgy robbant, mint egy légi-bomba. Váratlanul és szenvedélyesen. „Vesszen Rákosi, vesszen Gerő!” A házsorba beleolvadó épület hallgatott. Nem lőttek. Hagyták, hadd zúduljon ki belőlünk az indulat.

Akkor sürgető fölhívás ragadta magával a tömeghez képest kis csoportot. Ámbár fogalmam sincs hányan lehettünk: „Az Országházhoz! Az Országházhoz!” És otthagytuk alkonyi fényben az Akadémia utcát. Aztán az előbbiektől egyáltalában nem zavartatva harsogtuk: „Gerő, Hegedűs mondjon le, jöjjön Kádár s Nagy Imre!” Itt megint minden összekeveredik. Ekkor gyulladtak föl a *Szabad Népből* sodort fáklyák? Vagy később? Miután teljesült a tömeg óhaja, és az egyik erkélyen néhány személy kíséretében megjelent Nagy Imre. A kép hirtelen világos és éles lesz: „Kedves Elvtársak!” – „Nincs elvtárs! Nem vagyunk mi elvtársak!” A fiú még látja, a miniszterelnök meghökken arcát, mert szeme is huszonegy éves, aztán minden összemosódik. Nincs tovább. Ez volt a cél, amit addig senki nem fogalmazott meg. „Nem vagyunk mi elvtársak.” Kimondtuk. Győztünk. Újból megrendült a föld Budapesten. Mi jöhet még?

Miről beszélt Nagy Imre? Talán nem is lehetett jól hallani. A fiú, aki én voltam, nem emlékezett Nagy Imre egyetlen szavára sem. Csak arra, hogy nincs többé elvtárs. Ennek aztán óriási jelentősége lett a következő harmincnégy évben. Sőt! Tovább is. Amikor ismét az elvtársak uralkodtak. És mi alkalmazkodtunk, ahogy képesek voltunk rá. Egy az eseményről adott tudósítása miatt bebörtönzött újságíró később megbocsáthatatlan bűnökké nyilvánította ezt az emlékezetkiesést.

A fiú nem érzett sem éhséget, sem szomjúságot, még kevésbé fáradságot. Amikor elhangzott a fölszólítás, menjünk a rádióhoz, ment. Mentünk. Ismét

mentünk, vonultunk szélesen hömpölyögve. A film képei ott válnak döbbenetesen élessé, amikor a fiú – az ötödik, hatodik sorban – szembetalálta magát a Múzeum körutat elálló „zöld ÁVO” sorfalával. A szuronyos puskákkal az első sorban állók néztek közvetlenül farkasszemet. Sem az egyenruhások, sem ők nem mozdultak. A fiú sem futhatott el, mert hátulról és oldalról nyomta a tömeg, amelynek tagjai nem tudhatták, miért állt meg a sorok eleje. Csapdában vagyok, futott végig a tudatán. Így lesznek a hősök. És az áldozatok, gondolta. Hátul morajlott a megrekedt tömeg, elől dermedt csendben várta mindenki, mi fog történni. Ismétlem: mozdulni nem lehetett, de a félelem is dermeszt. A fiú a háború alatt, aztán filmekben sokszor látta, hogyan dördülnek el puskák, hogyan hatolnak húsba a szuronyok.

És ekkor teherautók érkeztek a múzeum kerítéséhez. A kiskatonák leghátsó sora megmozdult, és rendezetten fölült az értük jött kocsikra. Végül az a sor is „hátra arc” parancsot kapott, amelyik szemben állt velünk. Ők is elvonultak. Egy ideig továbbra sem tudtunk mozdulni a meglepetéstől. És a megkönnyebbuléstől. És a tanácsstalanságtól. Győztünk, ha nem is jutottunk sehová. Győztünk? Hiába gondoltuk, hogy szabad az út a Rádióhoz. Jött a hír és hang: ott már lőnek, ne menjünk be a Bródy Sándor utcába. Nem mentünk. A fiú évtizedek múlva végleg nem tudná megmondani, hogy meddig tébláboltak ott tanácsstalantul. Néhány percig? Órákig? Aztán a Szentkirályi utcában indult el a rádió felé, de ott akkor már heves tűzharc folyt. Kitört a forradalom. Vagy csak provokáció volt? Csakhogy fegyverek voltak a rádiót ostromlók kezében is. Honnan kapták? Csepeli teherautók, csepeli munkások hozták? Visszhangzott a „Vörös Csepel” kommunista legendája a kommunista hatalommal szembekerültek beszélgetésében. Ki küldte a fegyvereket? Vagy fegyvereseket? Mindegy. Dörögtek a fegyverek, hozták a véres sebesülteket.

Egy kortársa kapaszkodott a fiúba. „Eltaláltak!” – jajdult föl. A szemét fogta. Nem vérzett, csak valami törmelék mehetett bele. Elkísérte a Rókus kórházba, ahol gyorsan rendbe hozták. Egy darabig még többet akartak látni. Bolyongtak a Rákóczi úton és mellékutcaiban. Talán hogy a fegyveres forradalom részesei lehessenek. Végül az ismeretlen fiatalember rettegve kérte a fiút, aki én voltam, kísérje haza Budára, mert ő szörnyen fél, hiszen minden hasonló rendbontás zsidóveréssel végződik. A fiú kinevette. Végül aztán a gyanú cáfolatára nem látott más lehetőséget, mint a könyörgés teljesítését. Rádadásul sem hazamenni nem volt kedve, sem fegyvertelenül a fegyveres harcba bekapcsolódni, ami különben is megközelíthetetlennek látszott. Sok-sok fiatal ugyanúgy bolyongott, néha rohagált ide-oda, ahol harcokat vagy inkább csak lövések hangzavarát sejtette. Ők ketten a Lánchíd felé indultak, hiszen az Erzsébet-híd még romokban lógott a Dunába, a Kálvin tér felől pedig veszedelmes hírek terjedtek. A mai Széchenyi István téren a fiú szorongva és csodálkozva bámulta a Belügyminisztérium félelmetes hírű épületének sötét ablakait, bezárt ajtóit. Döbbenetesen kérdezte – önmagától –: vajon hol lehetnek? Hol lehetnek azok akik, a háború vége óta rettegésbe tartották az országot? Hol lehetnek azok, akiket

Moszkva a nyakunkba ültetett, hogy lenyomja torkunkon mindazt, ami kitöltötte fiatal éveinket? Valahol lenniük kell! De miért maradnak rejtekben?

A rettegő nem akart a Rudas fürdőnél összeszűkülő Duna-parton menni. Nekivágtak a Gellérthegynek, annak a másik (déli) oldalán lakott. Lassan hajnal felé járt az idő, de még teljesen sötét volt, csak az utcai lámpák égtek, s azokat nem kerültük el. Már lefelé mentünk, a Kelenhegyi úthoz közelítettünk, amikor meghallottuk a szovjet tankok dübörgését az egykori Ferencz József, akkor már Szabadság-hídon. Vége, gondolta a fiú. Mehetek holnap szövőgép alkatrészeket rakni.

A rettegő kinyitotta egy társasház kapuját, lakásuk ajtaját, majd felköltötte édesanyját, meleg teát és valami ennivalót kért. A fiú a gyári ebéd óta egy falatot sem evett, de most sem volt éhes. Nem tudta, mihez kezdjen az idegen konyhában. Ma már az egészből csak annyira emlékszem, hogy egy heverőn aludtam. Valószínűleg ruhástól. De lehet, hogy meg is ágyaztak nekem, mert szívesen fogadtak. Másnap megreggeliztettek – akkor már lehetett étvágyam –, és a rádiót hallgattuk. Nem a Szabad Európát. A kijárási tilalom első hallásra jó hír volt: a gyárban nem kérhetik számon, hol maradtam. Majd holnap kimegyek, addigra talán megindulnak a villamosok. Arra semmiképpen sem számítottam, hogy legközelebb majd november 10-én gyalogolok a Kilián laktanya rommá lőtt épülete mellett, ronccsá vált szovjet tankokat és halottakat kerülgetve, Kispest, illetve Lőrinc felé. Az egyik szovjet halottra ma is úgy emlékszem, mintha tegnap láttam volna: a tank teljesen ellapította. Megrendülve néztem, hogy a feje tenyérnyire összezsugorodott. Egy hete ott heverhetett, de nekem mennem kellett, mert nem volt már egy fillérem sem. Ki is gyalogoltam Kispest-Lőrincre, ahol a gyár még nem működött, de kiadták a forradalom napjaiban elmaradt fizetésemet, s főnökeim közül az, aki ott volt, inkább beszélgetni, mint dolgoztatni akart, hiszen nem voltak beosztottjai. Azt mondta, legközelebb akkor jelentkezzem, ha már járnak a villamosok. A „sajnálatos eseményekről” csak annyi szó esett, hogy megtudtam, ha volna valaki az irodákban, átvehetném a káderlapomat. Így még hetekig kellett várnom rá, de akkor már eltűntnek nyilvánították. Pali barátom és csapatkapitányom látta, és meglepődött, hogy egy segédmunkás káderlapján mennyi teret szenteltek politikai nézeteinek, amelyek mindegyikéről ő sem tudott. Egy részéről, én sem.

Nem emlékszem sem a Gellért-hegyi házra, sem a család nevére. Évekig tudatosan töröltem ki ezeket emlékeimből, s már régen hiába igyekszem visszahozni az elfelejtetteket. A kijárási tilalom még érvényben volt, amikor elbúcsúztam, és elindultam a Műegyetem felé. Harcotat nem érzékeltem: gondoltam, a szovjet tankok megtették a magukét. Meglepnek az olyan állítások, hogy a Nemzeti Múzeum aznap kapta az első belövést. Lehet, hogy még kora hajnalban, az én Gellért-hegyi elindulásom előtt, mert emlékezetem egy félelembé dermedt, mozogni csak titokban merészkedő város képét őrzi. Találtam egy telefonfülkét, és fölhívtam atyai barátomat, Ervin bácsit, akihez elmehettem a Stoczek utcába. Érdeemes megjegyezni, hogy alkalmi ismerőseim nemcsak beengedtek az éjsza-

ka kellős közepén egy idegen, rosszul öltözött, eldönthetetlen hovatartozású fiút a lakásukba, de őszintén hálásak is voltak, amiért vállaltam magzatuk éjszakai kíséretét. Ám mindkét szülő magas állást töltött be, s nem akartam nekik Ervin bácsi telefonszámát elárulni, így inkább nem is kértem tőlük azt a magától értetődő lehetőséget, hogy telefonálhassak. A nevemet sem árultam el. Lakásomként egy közeli épület címét adtam meg, ahová a kijárási tilalom dacára bizonyára kockázat nélkül eljuthatok. Abban a házban persze senkit nem ismertem, de elengedtek. A Rádió közelében fölszedett kortársam zsidó volta miatt rettegett, én más okokból voltam tele gyanakvással irántuk. Talán senkivel nem találkoztam a Stoczek utcáig megtett tövid úton. Mintha néhány kapuban álltak volna beszélgetők, de ahogy megláttak, visszahúzódtak. Ervin bácsi felesége ebédet adott, meghallgattuk a magyar és a Szabad Európa rádió híreit. Talán a BBC-t és az Amerika Hangját is, aztán hosszan elbeszélgettünk a megnyíló lehetőségekről, de egyikünk sem felejthette a hajnalban érkezett szovjet tankokat, s ezzel az előző délutáni nagy remények buborékká válását. Gerő hírhedt beszédéről először tőle hallottam, de föl egyikünk se háborodott: jelentősége a szovjet páncélosoktól függött. Ervin bácsi apám osztálytársa, gyermekkori barátja volt, pedig sokban élesen különbözött az álláspontjuk. Ő kereskedelmi vállalkozásaiból, amiről keveset tudok, gyorsan meggazdagodott, apám haláláig a fizetéséből élt. A szász őseire roppant büszke Ervin bácsi a 38-as népszavazáson németnek vallotta magát, apám még a nevét sem volt hajlandó megmagyarosítani, és magyar nemes nagyanyjára volt büszke. A háború után, amikor apám már nem élt, Ervin bácsi atyai pártfogóm lett. Nyugdíjas koráig kezdetben hegesztőként, majd műszaki rajzolóként a Kender Jutában kereste szűkös megélhetését. A hatvanas évek végén kijutott Nyugat-Németországba, ahol jelentős vagyoni kártérítést és a hazainál sokszorososan több nyugdíjat kapott. (Münchenben halt meg.) Késő délutánra talán föloldották a kijárási tilalmat: mindenesetre szép óvatosan eljutottam a Nyár utcába, ahol azzal fogadtak szállásadóim, hogy már lemondtak rólam. Éppen csak a holmimat nem dobták ki, talán mert az a még ki nem fizetett labór záloga volt. A hírekből annyit bizonyára leszűrtem, hogy másnap nem kell munkába menni. Sokáig aludhattam.

Huszonötödikén reggel tanácstalan voltam, mit kezdjek magammal. A városban alapvetően szokatlan csend volt, nem jártak a villamosok, nem volt közlekedés, a megszállt város lakóinak többsége otthonában zárkózott. Harcok zaja sehonnan sem hallatszott. Annyit tudtam, az élet nem tért vissza két nappal korábbi kerékvágásába. Nyugtalan fiatalelként lementem a békés hangulatú Nyár utcára, majd az Astoriánál tébláboló izgatott tömegben találtam magam. Egy szovjet tankot vettünk körül. A fiatalabbak mindannyian tanultak oroszul, és akik elég „nagyok” voltak ahhoz, hogy egyedül leengedték az utcára, azok abban az életkorban voltak, hogy közös, ámbár nyilván nem egészen egyforma véleményük volt, miként viselkedett a Vörös Hadsereg 44/45-ben. Azt persze nem tudhatom, ezt mennyire színezte át a különböző későbbi sérelmekből fakadó gyűlölet. Aki elégnak ítélte orosz nyelvtudását, az igyekezett szóban állni a tank

tornyában álló katonával. Főleg fiatalok, de néhány középkorú is, talán egykori hadifogoly fölmászott tankra. Ahányan, annyi remény, homályos vágy és kétség. A győzelemnek azt az édes ízét, amit annál a földrengésnél éreztem, amikor kimondtuk, hogy nincs elvtárs, most nem sikerült fölidézni, de végtelen távol volt az a szorongás is, amit a Múzeum körúton a szuronyos puskákkal szembesülve, majd a szovjet tankok dübörgését hallgatva átéltem. Gyanakodtam a tank tornyában állóval oroszul folytatott beszélgetéskísérletekre, de a hangulat oldott, már-már barátságos volt. A katona túrte, hogy többen is megközelítsék a páncélos tornyát, amelyben állt és mosolygott. Nem biztos, hogy barátságosan, inkább tanácsstalanságát leplezendő. Képtelen vagyok visszaemlékezni: tőle jött, ő kapta a parancsot, vagy a tömeg szándéka volt a kirobbanó jelszó, hogy induljunk a Parlamenthez. Mindenesetre a tank megmozdult, a fiúk leugráltak róla, s elindultunk. Nem mentünk gyorsan, de az idő nem számított. Egyre jobban elhatalmasodott rajtam az az érzés, hogy valami történni fog. Valami jó. Hiszen mellénk állt a szovjet tank. A veszély semmiféle jelét nem éreztem, békésen, tökéletesen gyanútlanul beszélgettem ismeretlen fiatalokkal az Alkotmány utcában a páncélos jobb oldalán. Fogalmam sincs, miért azon, miért nem a másikon vagy előtte, esetleg utána. A tank éppen beért a Kossuth térre, amikor váratlanul – emlékem szerint a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről – gyilkos sortűz zúdult a tömegre. Úgy emlékszem, a Rákóczi szobor irányába, mert én – a tank fedezetében – talán biztonságban voltam. Az annak tornyában álló szovjet hős gyorsan eltűnt, a fedelét lezárták, föl is gyorsult. Megérintett a halál madarának közeli suhogása. A rémület pánikká fokozódott, tovább semmire nem emlékszem, csak a lövések hangjára, a sikolyokra és a menekülési parancsra, amit túlfeszített idegeim azonnal kiadtak. „Lőnek! Lőnek!” – hallottam. Teljes erővel rohantunk a Honvéd utca felé. És tovább. Csak a Szent István körúton, ott ahol ma a BÁV régiségboltja kínálja különlegességeit, ott kezdett a tudatom kitisztulni, ott kezdtem magamhoz térni. Mentőautók és vöröskeresztes zászlóval ellátott teherautók rohantak a Parlament felé és vissza. Véres tetemekkel és jajongó sebesültekkel. Földbe gyökereztettem a lábam az a gondolat, hogy nekem is köztük kellene lennem. De már meg tudtam szólalni, és izgatottan kérdeztük egymást: mi történt. Sokan vitatták, hozzám hasonló pániktúlélők azt, amit ma sem sikerült egyértelműen megállapítani: honnan lőttek. Az viszont nem volt kétséges, kik engedték szabadon gyűlöletüket és uralmi vágyukat. Rettegnünk kellett volna, de a félelem föloldódott, és valami leírhatatlan elszántság lett úrrá mindenkin, aki ott volt. Kisfiúként gyakran megálltam a Lánchídon, és néztem az örvényt. Roppant büszke voltam úszástudásomra, de apám elmagyarázta, hogy a fortyogó víz nálam erősebbet is beszippanthat. Szorongtam. De az örvény, a forradalom örvénye most szippantott be. Magával ragadott.

Nem írtam naplót, az azokban a napokban velem történekről évtizedekig nem meséltem senkinek. Anyámnak, húgaimnak azért, hogy ne fokozzam aggodalmaikat. Csak Ervin bácsi követte – többnyire telefonon keresztül, mert

soha nem értem rá – szavaimon keresztül az eseményeket, és vetette össze azzal, amit mástól, a rádiókból hallott, illetve a megjelenő újságokban olvasott. November 4-e után fokozatosan megszoktam, hogy tilalmas és rám veszedelme-
ket hozó eseményekről inkább ne beszéljek még családi körben sem. 1970-ben született fiam érettségiző korában sok mindent meglepetéssel vett tudomásul, noha – anyjával egybehangzóan – mindég az igazat mondtuk a felmerülő – im-
máron – történeti kérdésekről. Hogyan lehet leírni a földrengést? Nem a kö-
vetkezményeit, hanem azt, amit akkor élünk át, amikor körülöttünk minden
megmozdul, biztonságérzetünk fölborul? Amikor magával ragad az örvény?
Körünkben az „ellenforradalom” szó legföljebb gúnyos értelemben hangzott el,
a történetek hatásáról pedig családuknban senkinek nem volt az iskolában taní-
tottakhoz csak egy kicsit is hasonlító véleménye. Kialakult egy a valóságtól
jócskán eltérő történetem is, amely először azokból a kitérő szándékú válaszkö-
ből formálódott, amelyeket a kihallgató rendőrtiszteknek (vagy karhatalmis-
táknak?) válaszoltam arra a kérdésükre, mit csináltam az októberi „események”
idején. Ezért évtizedek távlatából csak mozaikokat tudok felidézni. Az biztos,
hogy a következő napokat – az alvásidőt kivéve – az utcán töltöttem. Hallottam
a rémtörténeteket, amelyek szerint a „Fehérházban”, ahol novemberig (vagy
tovább?) az ávo székelt, emberdaralók működtek, és a maradékot titkos folyo-
sókról a Dunába öntötték. Eltűnt „embert” elég sokat ismertem közelről. Nem
beszélve nagynéném férjéről, akit már 1945-ben elhurcoltak az oroszok, és töb-
bé senki nem látta. Nagykanizsai orvosunk egy pénteki napon – messze a für-
dőzési szezontól – kiállította nekem az igazolást, hogy egész héten beteg voltam,
nem mehettem iskolába. Szombaton fölszállt a vonatra, hogy kimenjen balatoni
nyaralójukba. Már azt sem tudja senki, miért tartotta szükségesnek ezt télvíz
idején. Balatonmáriafürdőre még megérkezett, állandóan ott élő szomszédjai
beszéltek vele, és tudtak róla, hogy az esti vonattal hazaindult. Soha többé nem
látta senki. Az uszodában összebarátkoztam egy idegbeteg férfival, aki a hábo-
rú végén francia fogságba került. Belépett az Idegenlégióba, azzal Vietnamba
került, és a vietnami, majd szovjet fogságból idegroncsként tért haza. Gyanús
volt, és egyszer csak eltűnt. Hiába kerestem, érdeklődtem utána, senki nem
tudott vagy akart tudni róla. A fiúnak több hasonló esemény ismeretében került
kezébe az akkori Köztársaság téren az ásó, hogy részese legyen a titkos fogoly-
cellák megtalálásának. Hiába ástak. Lövöldözés lett belőle, halottakkal és tit-
kokkal: ma sem egyértelműen tisztázott, hogyan is zajlott az ostrom.

Emlékezetem néhány élesebb képen teherautókról élelmiszert osztanak.
A „magyar falu” kenyeret, lisztet és krumplit küldött a harcoló fővárosnak. Eb-
ből én is részesülhettem. Külföldi segélyből pedig remek szózott dán vaját kap-
tam mégpedig hetekre elegendő mennyiségben, mert a nálunk megszokott
tízdekás adagok helyett félkilósokban (egy fontosokban?) osztogatták. Kaptam
egész „vegni” kenyeret és egy birkacombot! Ervin bácsi felesége olyan sültet
készített belőle, amilyenről azóta is hiába álmodozom. (Nem járhattam a gyár
ebédlőjébe, nem volt pénzem vendéglőre, ha volt is, ami működött, fogalmam

sincs mit ehettem október 24-étől karácsonyig.) Majdnem mindég az utcán lődörögtem, beszélgettem, lelkesedtem, borzongtam, és csodáltam azokat, akik fegyverrel harcolnak. Esterházy Péterrel ellentétben senkinek nem hittem volna el, hogy volt, akinek bakancsa szárán befolyt a sok kiontott vér. Azt még a november 4-e utáni heves harcok idején is gyorsan fölitták a romok. Hogy folyt volna, az csak propaganda. Igaz, akasztott embert láttam, nyakában táblával: „Így jár minden ávós.” És a Ferenciek terén segítettem – vajon mikor? – egy megalvadt vérral borított fejű halott fiú eltemetésében. A Klauzál téren több friss sírt is láttam. No meg rengeteg vöröskereszttel száguldozó teherautót és néhány „igazi” mentőt. (Ezekből kevés lehetett.) Nem voltam sem a Corvin közben, sem a Széna téren, a nagyobb összecsapások látókörömön kívül történtek. Csak következtetni tudok rá, hogy megfordulhattam a Gombocz Zoltán utcában lakó rokonaimnál, s ezért láthattam valamit a Móricz Zsigmond körteri „csata” egyik hullámából.

A birkasült ebéd már október végén lehetett. Talán ekkor állt elő Ervin bácsi a pártszervezés ügyével. Az utcai eseményekről csak tőlem értesült, ilyenekben nem vett részt, a forradalom gondolatát és gyakorlatát proli dolognak tartotta. Annak ellenére is idegenkedett tőle, hogy elemi érdeke volt a „rendszer” bukása. Ötvennégy éves volt, öregnek is érezte magát ahhoz, hogy az utcai megmozdulásokban részt vegyen. Későbbi feleségem apjával együtt családomnak számos tagja viselte a „horthysta tiszt” bélyeget. Ők sem voltak éppen fiatalok már, mindenestre gondosan vigyáztak, hogy semmi rendbontásba ne keveredjenek, éppen eléggé megfizették annak az árát, amibe a sors egykor belekényszerítette őket. Többségük a fölvonulásoknak és a fegyveres harcoknak közelébe se ment. Ahogy nem vettek részt semmiben azok az úriemberek sem, akik a 44 előtti Magyarországon befolyásos állásokat töltöttek be, aztán többen a börtönt is megjárták. Voltak köztük nyugdíjasok, nyelvórákból tengődők, alkalmi munkákból élők és olyanok is, akiknek volt valamilyen szerény állása. Most egy olyan politikai párt megszervezése végett gyűltek össze, amely az akkori a reményfront közepe táján lebegő szabad választásokon indulhatna. Arra készültek gondolatban, hogy majd a helyzet „kitisztulása” után tegyék azt, ami tőlük telik. Határozottan csak Mihelics Vidre, a jeles filozófiai íróra emlékszem, aki később a *Vigília* szerkesztőjeként jelentős szerepet játszott az életemben. Egy olyan Szentkirály utcai lakásban szorongtunk, amely ekkora társaságra nem volt berendezkedve. Azaz egykor talán lehetett, de a társbérletesítés azt is megcsónkította. Szobotka Tibor *Zűzű vendégei* című 1973-ban megjelent regényében hitelesen jeleneti meg azt a tárgyi környezetet, amelyben azt itt említett társaság élt. Ezért lehet különösen megtévesztő, hogy a forradalom eseményeire úgy emlékszik, ahogy azt a pártpropaganda elvárta, de még ennél is súlyosabb torzítás, ahogy a „levitézlettnek” beállított társaság gondolkodását és szellemi állapotát megjeleníti. Akiket ismertem, azok megszakadt pályájukat nem folytatni, hanem újrakezdeni akarták – volna. Máshogy és másként. Olyan körülmények között, ahogy az ötvenes évekbeli nyugatnémet, brit vagy francia vi-

szonyokat elképzelték. Mert ezekről valahonnan mindegyikük tájékozott volt. A magyar helyzet őket is meglepte, kibontakozásának – kedvező esetben is – számos lehetőségét látták, s ebben keresték a maguk helyét. A többpártrendszer igénye pedig nem olyan reakciós agyrémként volt a levegőben, ahogy azt az időszerű iránynak megfelelően Szobotka beállítja, hanem a kommunista uralomtól megszabadulás előfeltételeként. Abban, hogy szabad választáson a kommunisták alul maradnának – az én látókörömben –, senki nem kételkedett. Viszszatekintve talán meglepő e meggyőződés átható ereje, de hogyan lehetett volna másképpen a zsarnoki egyeduralomtól demokratikusan megszabadulni? A jóval ötven fölötti társaságban én a „magyar ifjúságot” képviseltem, mint később Orbán Viktor, csak mögöttem nem állt a Fidesz, nem hallgatott százezres tömeg, és a szónoklat lehetősége sem adatott meg. Az elhivatottság érzése annál inkább. Utcai tapasztalataim akkor még sokkal élénkebb gazdagsága készíthette az urakat arra, hogy – miután eldöntötték: pártunkat német mintára csak Kereszténydemokrata Pártnak hívhatják – megbíztak, írjam meg programadó nyilatkozatát, és azt a következő alkalommal mutassam be vitaalapként. Noha volt, aki tudott e néven már szerveződő pártról, nem emiatt maradt el a következő alkalom.

Kiizzadtam a szöveget, Ervin bácsi felesége szépen le is gépelte, de akkor már november 3-a volt, s azt hiszem, atyai barátom kiszimatolt valami veszélyt a levegőből. Az biztos, hogy a már javában készülő szovjet beavatkozásról semmilyen híre nem volt, de a következő alkalom időpontja nem került szóba. Meghallgattam Mindszenty rádióbeszédét. Nemcsak hallottam, hanem az emlékezetembe is vésődött. Valamikor a nyolcvanas években egyik kollégám, akit nem lehetne a kommunizmus hívének minősíteni, ebben a beszédben látta a szovjet beavatkozás okát, mert – állította – ő „hallotta”, hogy a primás visszakövetelte az egyházi birtokokat. Mondanom sem kell, hogy nem sikerült meggyőzőnöm ennek az ellenkezőjéről, noha azóta egyértelműen kiderült, hogy ebben az esetben emlékezetem jól rögzítette a primás mondanivalójának a lényegét. Az évtizedes agymosás természetesen mindenkire hatással volt: sok részlet eltorzult formában él tovább. Nemcsak a nekünk érdektelen törlődött, de olyan elemek is megjelentek, amelyek nyilvánvalóan utólag csúsztak egykori elményeink közé.

Arra egészen biztosan jól emlékszem, hogy november 4-én hajnalban ágyútűz és talán bombázás iszonyú hangja riasztott föl álomból. Házigazdáim is idegesen szaladgáltak a lakásukban, és szokatlan módon engem is behívtak hálószobájukba rádiót hallgatni. Ezen a készüléken volt rövidhullám, de mi a „Szabad Kossuth Rádiót” hallgattuk. Nagy Imre kétségbeesett hangját. „Mikor érhetnek ide?” Kérdezte valaki, és persze nem az amerikaiakra gondoltunk, hanem az oroszokra. Ugyanazokra, akikkel 45-ben találkoztunk. A borzalom végigsuhant a szobán. Végünk van, gondoltam, s a félig idegen arcokról azt olvastam le, ez másban is fölillant. A Nyár utcából hallható volt, hogy a tankok végigdübörögnek a Rákóczi úton. Csak azt ne kérdezzék, mennyi idő telt el azóta,

hogy fölriadtunk. Minden összefolyt abban az órákkal későbbi megkönnyeb-
bülésben, hogy (egyelőre) a mellékutcákba (és a lakásokba) nem jönnek be. Már
lent voltam a ház előtt, amikor valaki azt mondta, nem mernek bejönni. Ellen-
állunk. Vannak benzines palackjaink. Elmentem a Deák téri rendőrkapitány-
ságra, ahol az őr ugyanolyan békésen álldogált az utcán, mintha nem történne
semmi. Ide még nem jöttek szovjet tankok, vagy már tovább is mentek. Fegyvert
kértem, hogy harcolhassak. Idősebb ember volt, kinevetett. Olyan meggyőzően
és ellentmondást nem tűrően, hogy azonnal elkullogtam huszonegy évem tel-
jes zavarodottságával. Sokkal később töprengtem csak el azon, mit csinálok
egy magamban, ha teljesíti azt, amit kértem?

Kell valamit tennem ebben a reménytelen helyzetben is, gondoltam tétován.
November 7-én – fegyvertelenül – egy fegyveres csoportban találtam magam
a Rákóczi úton. Alkalmi parancsnoka velem egyidős lehetett, és nem tartozott
semmilyen szervezethez. Váratlanul szovjet tankok hosszabb sora érkezett az
Astoria felől. Az egyik áruháza betört kirakatába húzódtunk. Egészen addig,
amíg rá nem kellett jönnünk, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom
ünnepének tiszteletére nyomjelzőket lőnek minden kirakatba. Hamarosan az
összes lángolt. Fussatok, ki merre lát, adta ki utolsó parancsát a csoport vezető-
je. És futottunk. Megint életben maradtam.

III.

Néhány nap múlva – tizedikén – rájöttem, hogy végleg nincs mit ennem, és
pénzem sincs. A szállásadók – túl a forradalmi lelkesedésen – az albérleti díjat
is kérték. Ki kellett mennem a gyárba. Természetesen gyalog, hiszen villamo-
sok, autóbuszok nem közlekedtek. Ekkor láttam a város pusztulásának teljesebb
képét és különösebb megrendülés nélkül a sok szovjet halottat. A legszörnyűbb
az elhagyott csatatér volt, ami a Mária Terézia (akkor: Kilián) laktanya környé-
kén fogadott, és amiről már szólnom kellett. Miután kigyalogoltam Kispestre,
illetve Lőrincre, az eddig sok érzelmet nem mutató munkatársaim határozottan
örültek, hogy élek. Mielőtt ez meghathatott volna, kiderült, hogy Kobak, a jobb-
hátvéd az áldozatok között van: elesett. Kőbányán temetik, s ha dolgozni még
nem is kell mennem, a temetésre – két nap múlva – elvárnak. Magára a szertar-
tásra, a beszédekre, a szülők könnyeire nem emlékszem, mert a ravatalozóhoz
vezető utak két oldalán ismeretlen halottak sokasága volt kiterítve. Néhányan
megemelték a merev hullákat, mert arcukba nézve hozzátartozóikat keresték.
Háborút átélt gyerekként sok halottat láttam, de ennél a látványnál szörnyűbb
emlékem nincs.

Életben voltam. Noha anyám kapott egy (Ernő meghalt kezdetű) táviratot,
de hamar rájött, hogy az azonos nevet viselő idős nagybátyám temetéséről tu-
dósította. Ezt csak később tudtam meg, egyelőre Bandi barátommal Szombat-
helyre készültünk, hogy átjussuk a még nyitott határon. De már arról is meg-

emlékeztem, hogy itthon maradtam. Karácsony körül kezdődött a rendes munka, de én csak újévkor vettem föl a munkaruhát és a gumicsizmát. Néhány hét múlva hívtak a személyzeti osztályra. Nyugodtan mentem, azt hittem az októberben át nem vett káderlapomat kapom meg. „Az elvtársak beszélni akarnak magával” – mondta az osztály új vezetője, akit ugyanúgy nem ismertem, mint a régit. Az elvtársak (hármán voltak) rendőrtisztként mutatkoztak be, és arra voltak kíváncsiak, mit csináltam október 23-ától november 10-éig. Már napok óta szaglászta a gyárban, más fiatalokat is kihallgattak, tudták, hogy az „események” óta mikor láttak ott először. Kobak temetéséről faggattak, és kapcsolatunkról, ami könnyű kérdés volt, mert a forradalom alatt valóban nem találkoztunk. És még mivel töltöttem az időt? Hol jártam? Miben vettem részt? Ezt sokszor, sok változatban kérdezték. Végül csak annyit mondtak, vigyázzak magamra, ne keveredjem semmibe. És aláírtak egy nyilatkozatot, hogy erről a kihallgatásról soha senkinek nem beszélek.

Talán márciusban fölkeresett egy húszas éveiben járó technikus. Ő volt az első „gyári ember”, aki – az uszodán és a forradalmi eseményeken kívül – első látásra tegezett. Újjá szervezik a pártot, mondta. „Te munkás vagy, noha érettségiztél, lépj közénk!” Legyek tevékeny részese a változásoknak, változtatásoknak. Nem fogom megbánni, hangoztatta. A meglepetésem még a tiltakozást is belém fojtotta. Olyan döbbsentem néztem rá, hogy nem folytatta. Hamarosan megtudtam, a korábbi párttagok közül nagyon sokan nem akarnak újból belépni. Visszalépni? „Nem”, felelte kérdésemre, és azt állította, hogy ez új párt lesz, megvalósítja mindazt, amit az elégedetlenek kívántak. A párt főszervezője az a – később magas állásokba jutott – bádogos volt, aki levágta a fűtőtorony párkányáról (az akkor már visszahegesztett) vörös csillagot. És a letartóztatások? A megtorlás? – Nem emlékszem, valóban fölvettem-e ezeket a fejemben járó kérdéseket, vagy csak gondoltam. Valószínűbb, hogy csak megfordult a válasz keresése közben a tudatomban. Ekkor már biztosan nem voltam önfeláldozásra hajlamos hős, mert néhány hét múlva újból fölkeresett. Az újonnan alakult KISZ gyári titkára volt. Rendben van, hogy a pártba nem tolakodtam, ideológiailag még fejlődnöm kell, de lépjek be az ifjúsági szervezetbe, ő garantálja, hogy fölvesznek az egyetemre, kaphatok ösztöndíjat akár Moszkvába is. Ötvenhét tavaszán nem volt könnyű KISZ-t sem szervezni. Fűt-fát ígérgettek, de október emléke ekkor még elevenen élt. Talán azt mondtam, hogy nem vágyom Moszkvába, talán Karátson Gáborra gondoltam, akiknek Bakator utcai lakásán néhányszor megfordultam, és ott olyanokkal találkoztam, akikkel Mindszenty előszobájában ismerkedtem meg. Azt biztosan nem mondtam, hogy engem is begyűjthetnek, mint Gábort és másokat, és az milyen kellemetlen volna neki. A szavaknak azért nincs itt jelentőségük, mert semmibe nem léptem be. Illetve, be kell vallanom, amikor már fölvettem az ELTE esti tagozatára, főnököm megszorult. Jutalmat akart adni, amire nagyon rá voltam szorulva, de a szakszervezeti titkár nem írta alá a javaslatot. Egyetlen voltam a listán, aki nem volt szakszervezeti tag. Sürgősen beléptettek.

1957. május 1. előtt óriási agitáció folyt, hogy mindenki legyen ott a nagy fölvonuláson. Ez párt- és vállalatvezetőknek egyaránt fontos volt. A sok fölvonulóért elismerés, a kevés miatt elmarasztalás járt. Jelentős változások voltak a gyárak felső szintjein is, és mindenki bizonytalan volt, hogy megrendült-e, vagy megerősödhet a helyzete. Közbevetőleg – nemcsak a vezetők változtak, de a fizetések is –: mi, segéd munkások százszázalékos emelést kaptunk. Lelkesedés? Önkéntesség? Beletörődés? Biztosan volt ilyesmi is, én alig találkoztam vele. Nekünk, segéd munkásoknak is kiadták az ukázt, de főnökeink maguk sem hittek annak eredményességében. Áprilisban egyre többször azzal a már említett „kuláknak” bélyegzett lánnyal ebédelgettem, akit „kiemeltek” a szövődé-
ből, és a bérelszámolóban dolgozott. Ha jól emlékszem, Nyírbátorban érettségizett, onnan került a pesti munkásszállásra. Ebédnél többször szóba került, hogy szívesen megismerné a várost. Följárnoltam, töltsük együtt ezzel a május elsejei szabadnapot. Kicsit aggódott a kivonulás miatt, amit főnökei kötelezőnek mondtak, de végül elcsábult. Szép napot töltöttünk a Várban, falusi kolbással kínált a tabáni fűben, sétáltunk a Duna partján. Az ünnep után visszahelyezték három műszakba szövőnőnek. Nem tudom, neki mit mondtak, mert soha többé nem állt szóba velem. Pali barátom, aki azon a címen nem vonult föl, hogy Érden lakik, a szemembe mondta: ez volt a büntetése. Miattam. Amit rosszul tűrt, hamarosan el is ment a gyárból.

Az utórezgések gyengültek. A vízilabdacsapat nagyjából tíz játékosa közül hatan maradtunk, a többiek elhagyták az országot. Újak jöttek, de változatlanul az OB II. alján vitézkedtünk, folyamatos harcban a kiesés ellen, ami a hatvanas évek közepén be is következett. Nem kaptam a sport révén jobb beosztást, viszont Bánáti úr, közvetlen főnököm igyekezett könnyíteni helyzetemen. Be kell vallanom, akkor ezt kevésbé tartottam tudatosan jóindulatúnak, mint utólag. Egyidejűleg magától értetődőnek vettem, ma hálás vagyok érte. A forradalom utáni átrendeződésekben először alkalmi segítő lettem Kertesi bácsi mellett, a karbantartók műhelyraktárában. Állandó segítsége betegeskedett, majd nyugdíjba ment, s ott ragadtam. Az alkalmi munkák időszakában élvezhettem – voltaképpen elődöm – a nagy hasú Tito kalandos életének képzelettel dúsított történeteit. Voltak benne jellegzetes Rejtő Jenő-i elemek, de tényleg lehetett ten-
gerész, vöröskatona és illegális kommunista, bírósági ülnök, s mire megismer-
tem, a forradalmi ifjúság lelkes barátja lett. Ebből egy morzsányi nekem is jutott, de aztán eltűnt az életemből, én meg egy évtizedre Kertesi bácsi birodalmába költöztem. Annyira, hogy öltözőmet is a karbantartó műhelyében jelölték ki. Itt zuhanyoztam különböző előéletű, fiatal, középkorú és idősebb lakatosok, esz-
tergályosok, asztalosok, betanított- és segéd munkások társaságában. Előfordul-
hatott, hogy Berghauer úr, a gépkocsiszereelő-műhely és egyúttal garázs főnöke mellett. Nagy úr volt, még a legmagasabb rangú vezetők is tőle kértek – a titkár-
nőjük közvetítésével – kocsit, ha napközben szükségük volt rá. Ő is a szó leg-
hagyományosabb értelmében volt úr. Nem tudom, hol beszerezett német, angol
és francia autós folyóiratokat olvasott, fiatal korában az egykori Német Biroda-

lomban olyan magas színvonalú mestervizsgát tett, amit ott is kevesen szereztek meg, itthon pedig csak egy-ketten voltak birtokában. Segédeitől is megkövetelte, hogy tanuljanak. A munkásöltözőben hazafelé öltönyt húzott, télen mellénnyel és mindég nyakkendővel. Ránézésre senki nem tudta a mérnököktől megkülönböztetni. Egyébként a műhely főnöke az a Szatmári úr volt, aki szakérttségizett lakatosként végezte el a műegyetememet. Azok a válogatott labdarúgók, akik a gyárban kapták a fizetésüket (mert részben a KISTEXT, főleg pedig a Textiles nevet viselő MTK csapatát erősítették), az ő hatáskörébe tartoztak.

Ebben a közegben sok hasznos ismeretre tettem szert. Egyebek között a zuhany alatt megtudtam, Viola szakértő véleménye szerint nem az a fontos, hogy a férfiak legfontosabb szerve nagy legyen, hanem az, hogy játékos. Hogy mit értett ezen, az a képzeletemre volt bízva, mert a raktárba Viola ritkán jött be anyagért, csavarért vagy valami segédeszközért. Hétfőnként rövidre vágott körme ki volt lakkozva, de olajtól átítatott kezét ilyenkor ugyanúgy koszos ronggyal törölgette, mint férfi munkatársai. A női egyenjogúság zászlótartója lehetett volna, de nem vágyott erre. A férfiakhoz hasonlóan elégedetlenkedett marós fizetésével, ami persze sokkal több volt az enyémnél akkor is, amikor már tanár lehettem. Már nem tudom, volt-e más marós is a műhelyben, személy szerint rajta kívül emlékezetemben csak esztergályosok, lakatosok, asztalosok elhalványult arca villan föl. Violával a férfiak egyenrangúként bántak, ami nem jelenti azt, hogy a háta mögött nem felejtkeztek bele annak izgatott találgatásába, ki mindenki kaphatja meg, persze a beszélőn kívül, mert saját gyönyörét soha senki nem ismerte be. Nekem öregnek és „leharcoltnak” látszott, de kedves volt, és beszédes, szívesen dicsekedett férfiakkal kapcsolatos tapasztalataival. Nem tőle tudtam meg, hogy egyedül nevelte kamasz fiát.

Amikor beköltöztem Kertesi úr, később Kertesi bácsi, soha nem Géza bácsi, irodájába, az íróasztala mellett kaptam egy székot, s az volt a feladatomban, hogy a hátsó részen elhelyezett mintegy 150 négyzetméteres raktárt rendbe tartsam, és a fogyó árukészletet – Kertesi bácsi gondos rendelései alapján – föltöltssem. Már esti egyetemre jártam, amikor nyugdíjba ment, és egyedül maradtam. (Majd segédem lett egy furcsa nevű fiú, aki később jogi egyetememet végzett, és állítólag a hírhedt belső karhatalomnál kapott állást.) Kertesi bácsi életét hamar megismertem, s tudtam róla, hogy Pécsen fűszeressegédnek tanult, aztán harcolt az I. világháborúban, vöröskatonára lett, majd homályos évek következtek az életében, míg segéd nem lett egy Budapest belvárosi fűszerüzletben. Itt másfél évtizedig az volt a kötelessége, hogy hajnalban kimenjen a nagybani piacra friss zöldségért, aminek kiválasztása az ő felelőssége volt. Ahogy visszatért a boltba, rendbe tette a kirakat előtti utcarészt, majd az eladóteret, és reggel hatkor kinyitott. Csak amikor megjött a tulajdonos, akkor jutott ideje, hogy egyen valamit. A gyárba termoszban hozta a tejeskávét, amit a felesége főzött, akit már első segédként vett el. (A „második segédről” soha nem hallottam, kis bolt lehetett.) A zsidótörvények szigorodásakor Kertesi bácsi megvette az üzletet, egyedül maradt, és a vételár miatt – ahogy mondta – „nagyon össze kellett

húznia a nadrágszíjat". Az ostrom után csak romok maradtak a boltból, de a tulajdonos nem jött vissza Auschwitzból. Ő kifizette rokonainak azt, amivel még tartozott és megkönnyebbült. Igaz, eleinte hátizsákban hordta faluról az árut, és a felesége is besegített, de lassan rendbe jöttek, övé lett a környék legszebb boltja. Amíg nem államosították. Ezután – kispesti lakosként – a KISTEXT-ben lett segédmunkás, mert az élete munkájának eredményeként megszerzett, majd elvesztett üzletébe a lábát sem volt hajlandó többé betenni. A fia érvényesülésének is határt szabott, hogy osztályidegen volt. Ebben a környezetben ismerkedtem meg az osztályharc igaz történetével, és készültem föl egyetemi tanulmányaimra, majd vizsgáimra.

No meg a régi Széchényi Könyvtárban, a Nemzeti Múzeum épületében. Beiratkozásomkor olvasójegyemre fölkerült a személyi igazolványomban szereplő „raktáros” foglalkozás. Amikor újabb évre másikat kellett kiállítani, a fiatal munkatársnőnek olyan elképzelhetetlen volt, hogy a naponta látott olvasó fizikai munkást, hogy a raktáros szó helyett azt írta a rovatba: könyvtáros. (Vénségemben persze lehetek olyan nagyvonalú, hogy föltételezem, szándékosan és segítőszándékkal tette, amit tett.) Ezzel a tévedéssel kezdődött irodalmi pályám, mert ez a megjelölés „tudományos” minősítésű olvasójegyet biztosított, amivel majdnem mindent könyvet megkaphattam. (No, azért a Zárt Osztály anyaga tiltott maradt. De ez már más történet.)

Ez az újabb kis földrengésecske meghatározó tényezője lett az életemnek. Hiszen az egyetemre is némi szerencsével vettek föl. Főnököm, a központi raktár vezetője, természetesen támogatott, a személyzetis nem tett megjegyzést, végül azonban a felvételi kérelmet alá kellett íratni a nagyhatalmú párttitkárnővel. Az előző évben ezt azért utasította el, mert egy textilgyár nem adhat különböző kedvezményeket annak, aki olyan szakot választ, amelyből végzése után a munkaadó semmit nem tud hasznosítani. Menjek műegyetemre, esetleg közgázra... Szorongva léptem be a pártirodára. Szép, fiatal titkárnője fogadott, akit az ebédlőből már ismertem, és tudtam róla, hogy férje a belső karhatalom tisztje. Rögtön kiderült, hogy a párttitkárnő Moszkvában van továbbképzésen, csak akkor jön haza, amikor már nem adható be a kérelmem. A szépasszony azonban széplelkűnek bizonyult. Habozás nélkül odagépelt főnöknője pártkörökben nagy tekintélynek örvendő nevét, kibetűzhetetlenül alakanyarította sajátját, és „elfelejtette” odatenni a név mellé a „h.” (helyette) betűt, amit fölhatalmazása szerint meg kellett volna tennie. A felvételi vizsgán a tanulmányi osztály képviselője ájult tisztelettel olvasta ajánlóként a Nagy Nevet, és fölvetek. Két év múlva magyart taníthattam a szövnői szaktanfolyam leánykájának. Igaz, raktárosi munkaruhámban mentem át a tanterembe, de csodálatos élmény volt, rengeteg szép emléket őrzök róla. És egy fölmérésem céduláit arról, hogy mit olvastak.

Innen már egyenes út vezetett oda, hogy amikor megszereztem tanári oklevelemet, rám bízta a Pamutnyomó-ipari Vállalat nyomómesteri – hároméves – szakmunkás-iskolájának szervezését és vezetését. Igaz, szakmai ellenőrként

főlem helyezték egy óbudai technikum igazgatóját, aki helyet adott az elméleti óráknak. Szakmai ellenőrzésem olyan sikeres volt, hogy nyugdíjazásakor az iskola tankönyvíróként is sikeres tanárnője engem ajánlott utódjának. Történelemtanárnak egy igazi középiskolába. Az igazgató is megígérte, megkapom az állást. Révbe érek. Egész nyáron vártam az értesítést, aztán szeptemberben megtudtam, hogy a kerületi KISZ Bizottság leköszönő titkára lett az új történelemtanár. Igaz, nem végzett egyetemet (főiskolát sem), de majd pótolja, mondta pártemberi magabiztosságával az igazgató. Szerencsém volt: mert nem sokkal később az Irodalmi Múzeumba kerültem. A „duális” képzés keretében, ami olyan magától értetődő volt, hogy ez az ostoba jelző senkinek nem jutott eszébe, nem csupán magyart és történelmet tanítottam; hanem a vállalat mindhárom gyárában ellenőriznem kellett a gyakorlati munkát is. Tőlem ugyan távol álltak a szakmai titkok, de a nyomómesterek annál inkább tisztában voltak azzal, mit lehet és mit kell megtanítani a gyakran fegyelmezetlen gyerekeknek. Jól fizetett, kényes szakma volt ez, egy-egy elcsúszó színbeállítás végszámra okozhatott selejtet. Az én dolgom a fegyelem (munkába járás) fenntartása volt, mert a mestereknek nem nagyon hiányoztak a tanulók. Többletfeladat volt ez, de magától értetődő: végül ők igazolták szakmai alkalmasságukat. Gyakran mesélték, hogy előlük hogyan titkolta mesterük azokat a bizonyos titkokat, amit mégis megszereztek, „most” persze minden könnyebbé vált a kevésbé szorgalmas fiataloknak. Itt szembesültem először azzal, hogy a legősibb, soha nem változó emberi adottság, miszerint a fiatalság viselkedése mindég a világ romlását tanúsítja.

Talán még annyi tartozik ide, hogy az ipari tanuló iskola ügyeinek intézéséhez egy ritkán használt íróasztalt kaptam a Pamutnyomó-ipari Vállalat központi személyzeti főosztályán. Teljesen egyedül ültem itt, amikor váratlanul belépett a már említett párttitkár, az egész vállalatbirodalom pártbizottságának a vezetője, aki a Központi Bizottságnak is tagja volt. „Maga kicsoda? Mit keres itt?” – kérdezte. Némi rengések veszélye volt a hangjában, de szerencsére visszajött a személyzeti vezető, és tájékoztatta, hogy „Taxner elvtárs” mi okból kapott ott ideiglenes helyet. Ő sem úszta meg: „Nem gondolod, hogy nekem be kellett volna mutatnod? Párttag legalább?” – kérdezte. – „Még nem” – vallotta be pártfogóm. Az elvtársaké volt a hatalom még két évtizedig. De a „nagyaszony” is az ötvenhatos földrengés következtében lett párttitkár.

A „még” pedig hosszúra sikeredett, a párttagság végleg kimaradt történelemből.